

VÁCLAV HUSA

EPOCHY
ČESKÝCH
DĚJIN

V PRAZE 1949

NAKLADATELSTVÍ PRÁCE

Převratné změny, jež prožíváme, jsou počátkem nové epochy v dějinách našeho národa. V čem se objektivně projevuje tato historická proměna? Jaké je místo nové epochy v celkovém rozdělení českých dějin? Jaké jsou vývojové vztahy a rozdíly mezi minulostí českou a slovenskou? Čím se odlišuje český dějinný vývoj od vývoje ostatních evropských zemí? — To jsou otázky, jež nás stavějí před úkol revise celého problému periodisace českých dějin.

O periodisování české minulosti bylo již vysloveno mnoho rozličných názorů. Takřka každý z význačnějších českých buržoasních historiků vymezuje epochy našich dějin jinak. Ale není tomu tak jen v českém dějepisectví; podobnou různost názorů na dělení historického vývoje vidíme i jinde. Je to vysvětlitelný zjev, neboť periodisace dějin je jednou ze základních otázek historické vědy a v odpovědi na ni se již vyjadřuje názor na dějinný vývoj vůbec. Proto je o věci v měšťáckém dějepisectví tolik rozdílných, subjektivních mínění. Pro tuto názorovou nejednotnost zaujímají dokonce někteří buržoasní historikové odmítavé stanovisko k celému problému a tvrdí, že dělení dějin na epochy nemá vůbec objektivního podkladu v nepřetržitém toku historického dění, nýbrž že je to jen umělá pojmová pomůcka k zvládnutí a přehlednému podání látky a že tudíž každá periodisace je subjektivním schematem jednotlivých historiků.

Různost názorů na dělení dějinného vývoje není ovšem důkazem, že všechny periodisační pokusy jsou stejně subjektivní a že vývojová období v dějinách lidstva nelze objektivně zjistit. Jde především o to, které dějinné změny považujeme za rozhodující pro vznik nových epoch. Na tom závisí řešení celého problému. Podívejme se nejprve, jak tuto otázku české dějepisectví dosud řešilo.¹⁾

¹⁾ Slova epocha užívá se někdy v původním smyslu jakožto časové meze, od níž nastává pronikavý obrat v dějinném vývoji; všeobecně se však vžil užívání tohoto pojmu v přeneseném smyslu pro označení určitého ohraničeného období, více méně synonymně s pojmem perioda. V tomto širším smyslu budeme pojmu epocha užívat i v našem pojednání.

Staří letopisci viděli epochální mezníky v nastolení panovníků, ve střídání dynastií, ve významných bitvách a p. Teprve *Fr. Palacký* byl u nás první, kdo hledal hlubší předěly dějinného vývoje. Vyšel z tehdy již obvyklého trojdílného periodisačního schématu a rozdělil českou minulost na tři velká období: věk starý, střední a nový. Dělitkem těchto tří epoch byl Palackému počátek a zánik idejí náboženské reformace v českých zemích. Starý věk, obsahující dobu od příchodu Slovanů do českých zemí až po vznik husitského hnutí r. 1403, má podle Palackého jediný společný znak v tom, že tu nad záležitostmi náboženskými ještě převažovaly jen zájmy světské, státní a dynastické.²⁾ Naproti tomu věk střední naplňovaly podle Palackého „různice a půtky náboženské“ od prvního otevřeného projevu viklefské ideologie roku 1403 až do roku 1627, kdy bylo vydáno Obnovené zřízení zemské. Tehdy, po zapovězení evangelického náboženství a vyhnání nekatolíků ze země, jsou, podle Palackého, poraženy demokratické ideje nábožensko-reformní a s nimi končí „věk střední“ a začíná „nový věk“ českých dějin, sahající až po současnou dobu.

Toto rozdělení české minulosti nepřijal beze změny nikdo z Palackého následovníků. Někteří odchýlili se však od něho jen nepatrně, kdežto jiní vyslovili hlediska zásadně odlišná.³⁾ K prvním náleží na př. *Josef Kalousek* a po něm *J. V. Šimák*, kteří souhlasně s Palackým hledají v husitství a době bělohorské velké mezníky českých dějin, nekladou je však k letům 1403 a 1627, nýbrž k rokům 1420 a 1620.

Rovněž *Václav Novotný* v zásadě souhlasí s Palackého periodisačním pokusem, jsa přesvědčen, „že ho lepším nahraditi nelze“.⁴⁾ Avšak pokud se týče přesných rozhraní, přijímal jen rok 1627 jakož-

²⁾ Dějiny národa českého I., 1, 15.

³⁾ Někteří historikové (na př. Tomek, Lützwow, Krofta a j.) rozdělili své přehledy českých dějin do řady kapitol, ohraničených událostmi politickými, převážně dynastickými. K těmto rozvrhům však není třeba v naší souvislosti přihlížet, protože tu nejde o pokusy o vědeckou periodisaci v pravém slova smyslu, nýbrž vskutku jen o technickou pomůcku pro přehlednější zvládnutí látky, bez hlubšího odůvodnění.

⁴⁾ Otázce epoch věnoval Novotný úvodní kapitolu svých *Českých dějin I.*, str. 4—28; srov. také *V. Novotný: Z dějin československých. Úvahy a poznámky*, str. 4—18 (Brno 1921).

to mezník mezi dobou střední a novou, kdežto o roku 1403 měl zato že nemá tak dalekosáhlého významu, jaký mu připisuje Palacký. První oficiální manifestace viklefství, k níž toho roku došlo, je podle Novotného událost příliš nahodilá a zevní, než aby jí mohla být přiřčena epochální důležitost. Za přirozenější rozhraní první a druhé epochy českých dějin považuje Novotný rok 1346, kdy s nastoupením Karla IV. „provedeno bezprostřední sblížení duševního života českého se západem a vlastními duchovními centry světového myšlení...“ Tu jsou — podle Novotného — začátky českého náboženského hnutí, jež „nastávající proměnu světového názoru připravovalo a podmiňovalo...“⁵⁾

Ale ani Novotného periodisační návrh nebyl ostatními historiky přijat a nepřidrželi se ho dokonce ani Novotného žáci. V kolektivním díle o českých dějinách, jež vyšlo za vrchní redakce Novotného v *Československé vlastivědě*,⁶⁾ hájil Novotný znovu v předmluvě své dřívější dělení českých dějin. V líčení samém začíná však oddíl, nazvaný „doba nová“ (jehož zpracování připadlo *Jar. Prokšovi*), rokem 1648; a při tom ještě „období protireformace 1648 až 1740“, čili „období temna“, je tu pojato jen jako „přechod mezi našim vývojem středověkým a novověkým“. Skutečně „nová doba“ českých dějin zahajuje se, podle Prokše, teprve za vlády Marie Terezie „vstupem osvícenských myšlenek na českou půdu“. Tento názor hájil Prokeš již ve svých starších úvahách, v nichž se přidržuje obvyklého tripartitního schématu a za hlavní mezníky považuje změny „světového názoru“ či „historických idejí“.⁷⁾ Pokud se týče počátku českého středověku, souhlasí s Novotným (1346), v otázce počátku novověku (1740) se blíží stanovisku Pekařovu.⁸⁾

⁵⁾ Toto i všechna ostatní místa v dalších citátech jsou proložena mnou. V. H.

⁶⁾ IV. díl, *Dějiny* (1932).

⁷⁾ *Základní problémy českých dějin* (1925); „Počátky českého novověku“ výtah ve sborníku přednášek pronesených na I. sjezdu čs. profesorů... (1929).

⁸⁾ Rovněž tak Otakar Odložilík přijal v „*Nástinu čs. dějin*“ z Novotného periodisace jen rok 1346 jakožto mezník mezi dobou starou a střední. Počátky českého novověku hledá teprve „ve změně v nazírání na základní problémy životní“ v době kolem poloviny XVIII. století, zdráhá se však připínati vznik nové epochy k jednomu datu nebo jej označiti jednotnou formulí.

Josef Šusta sice nezaujal k problému periodisace českých dějin jasné stanovisko, ale v předmluvě ke „Dvěma knihám českých dějin“ nepřímo polemizuje s Novotného dělením a naznačuje, že za epochální mezník považuje rok 1306, kdy „...náhlou záhoubou domáciho rodu byl kořen monarchického cítění předčasně v hloubi zraněn a síly stavovské tím účinněji uvolněny“.⁹⁾ Ve svých pozdějších dílech však již tento názor neopakoval a opatrně přecházel otázku mlčením. Pokud se týče rozhraní mezi středověkem a novověkem, přidržel se Šusta tradičního dělení, jež pro celou oblast západní a střední Evropy, tedy i pro dějiny české, hledá rozhodující předěl ve změnách „světového názoru“, přivoděných renesancí, humanismem a reformací v XV. a XVI. století. V úvodní úvaze k V. svazku „Dějiny lidstva“ označuje — po určitém váhání — dobu dvou set let mezi pádem Cařihradu a vestfálským mírem jako zvláštní nárazníkovou oblast „raného novověku“.¹⁰⁾

Nejrozhodněji se od Palackého oddálil Josef Pekař, jenž z českých buržoasních historiků věnoval otázce periodisace českých dějin nejvíce pozornosti.¹¹⁾ Pekařovo dělení vychází z docela jiného názoru na českou minulost než je dějinná filosofie Palackého. Pekař odmítá klást při periodisaci důraz na to, čím se český národ ve svém historickém vývoji liší od okolního světa germánského, jak to činil Palacký. Proto česká náboženská reformace, husitství a českobratrství, v nichž Palacký viděl úhelní ideje našich národních dějin, nemají v periodisaci Pekařově vůbec místa.

Podle falešného, kosmopolitického Pekařova pojetí českých dějin byl český národ odjakživa více méně jen trpným objektem vlivů kulturně vyspělejšího prostředí západoevropského, hlavně němec-

⁹⁾ Dvě knihy českých dějin, I., str. VII. (1917).

¹⁰⁾ Srov. také Šustův úvod k III. svazku Dějin lidstva (Základy středověku); dále Šustovy Dějiny nového věku (učebnice pro vyšší obch. školy, 1906); Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, II. a III. díl, společně s J. Bidlem (1921).

¹¹⁾ Učebnice pro vyšší třídy středních škol „Dějiny naší říše“ (1914) v nové úpravě „Dějiny československé“ (1921); „Smysl českých dějin“, I. a II. (rozšířené vydání 1929); „O periodisaci českých dějin“, rektorská přednáška, otištěná v ČCH. roč. XXXVIII (1932), str. 1—11, též zvl. otisk.

kého. V souhlase s většinou příslušníků t. zv. Gollovy školy Pekař tvrdil, že „dějinami i kulturou nesouvisíme se slovanským východem, nýbrž především s evropským západem“ a celá česká historie, s výjimkou byzantských vlivů v nejstarší době, jeví se mu „v podstatě dílem vlivů a souvislostí západoevropských“.¹²⁾

„Ne tedy pouze stýkání a potýkání podle formule Palackého, ale stále přejímání, podléhání, sycení se vzorem života a myšlenky pokročilejších sousedů světa germánského a románského je nejmocnějším a daleko nejvýznamnějším faktem a faktorem našich dějin.“¹³⁾

A protože se podle Pekaře mění cíle a smysl českého národně kulturního snažení „podle ideálů, jež vnesly do života českého duchovní dominanty jednotlivých období evropských“, zakládá Pekař svou periodisaci českých dějin na epochách vývoje obecně evropského a rozeznává v českých dějinách starověk, sahající až do doby kolem roku 1200, dále středověk od počátku XIII. do druhé pol. XVIII. století a konečně novověk. Toto trojdílné schema se pak pokouší uvést v soulad s dělením české minulosti na kratší časové úseky, založené na změnách „duchovního habitu doby“. Po vzoru německých spiritualistických historiků (Spenglera, Frobenia a j.) hlásá Pekař, že každá doba má svou „duši“ a že tato dobová duše se nejzřetelněji projevuje ve tvorbě literární a umělecké, kde nejméně zasahují rozumové vlivy. „Typologii dějin“ (či „morfologii“, „fysiognomiku“ nebo „biologii kulturních období“) je proto podle Pekaře třeba založit na střídání uměleckých slohů.

V praxi dopadl Pekařův pokus o spojení tradičního schematu „starověk—středověk—novověk“ s periodisací dějin umění takto: Starověk splývá Pekařovi s dobou románskou, t. j. s obdobím od přijetí křesťanství až do roku 1200. Středověk zahajuje „idealistická“ doba gotická, jejímž plodem je podle Pekaře i husitství. „Materialisticko-naturalistická“ doba renesance je sice úplnou protivou

¹²⁾ O periodisaci českých dějin, str. 4.

¹³⁾ Smysl českých dějin, str. 9.

gotického spiritualismu, ale jelikož v době gotické vznikly ústavní a právně společenské poměry, jež v základech potrvaly až do sklonku XVIII. století, a jelikož dále gotické husitství má v Pekařově pojetí na svědomí Bílou horu a osudy národa po tři staletí, považuje Pekař za přirozené spojení gotiky, renesance a baroka ve vyšší periodisační jednotku — v český středověk. Konec českého středověku splývá podle Pekaře s koncem středověku všech národů „naší kulturně dějinné oblasti“ a je charakterisován „sekularisací světového názoru“.

Avšak při rozčleňování epochy novověku Pekař již nevystačil s periodisací dějin umění. Původně (v obou učebnicích) rozdělil novověk na „dobu osvícenství a revoluce“ a na „dobu císaře Františka Josefa“. V pozdějších úvahách, když si patrně uvědomil, že základním předpokladem vědecké periodisace je jednotné periodisační dělítko, rozhodl se dobu „osvícenství a revoluce“ a část „doby Františka Josefa“ nahradit „dobou klasicismu a romantismu“. Přitom konec romantismu hledal v sedmdesátých a osmdesátých letech XIX. století.¹⁴⁾

„V době tak znenáhla ustavené žijeme dosud,“ praví Pekař v závěru své úvahy; ale pro toto poslední období již odmítá raziti jakékoliv označení: „Najítí klasifikační vhodný název pro období, jež prožíváme, musíme zůstatviti historikům příštích generací; ti také budou moci určití stopy ducha naší doby v její činnosti umělecké, od níž jako od ukazatele dobového smyslu jsme vyšli...“

Tyto Pekařovy názory na periodisaci českých dějin vyvolaly s několika stran velmi kritické nebo zcela odmítavé hlasy, jež ukázaly na logické slabiny Pekařových úvah, na jejich pojmovou nejasnost, nedůslednost a subjektivní povahu.¹⁵⁾ V žádné z těchto pole-

¹⁴⁾ Hraničními mezníky jsou tu podle Pekaře „data smrti Palackého, vstupu Čechů do říšské rady, boj rukopisný, vznik politických stran, založených většinou na základě stavovskému třídním, a rostoucí soustředění pozornosti k podnikání hospodářskému, u nás, pravda, z počátku ještě namnoze podmíněnému péčí národní...“ (O periodisaci českých dějin, str. 11).

¹⁵⁾ Tak zvláště T. G. Masaryk polemisoval s Pekařem v článku „O periodisaci českých dějin“ (pod šifrou Č. P. v České myslí, XXVIII, 1932, str. 131—142).

mik proti Pekařovi nebyla však plně odhalena reakčnost Pekařových periodisačních thesů a nebyl v nich také učiněn pokus o nové, pozitivní řešení celé otázky.

*

Z uvedeného přehledu je patrné, jak rozdílné a subjektivní jsou názory českých buržoasních historiků na problém periodisace českých dějin. Avšak přes to, že takřka každý z nich vymezuje českou minulost jinak, shodují se přece jen všichni ve dvou základních věcech: všichni se přidržují tradičního trojdílného schématu (starověk, středověk, novověk) a všichni hledají rozhodující dějinné mezníky v oblasti vývoje duchovního, ve změnách idejí, světového názoru či t. zv. ducha doby.

Je tedy třeba si především položit otázku, je-li možno přijmout obě tato zásadní hlediska za východisko pro objektivní periodisování dějin.

Dělení minulosti na starověk, středověk a novověk je ve světové historické literatuře již dávno podrobováno kritice. Poukazuje se právem na to, že toto schema, jež vzniklo v době renesance a humanismu v oboru dějin literatury a jež se od XVII. století rozšířilo i na dějiny politické, vztahovalo se původně jen na oblast románsko-germánské kultury. Každý z těchto pojmů vyjadřoval původně nejen určité rozmezí časové, nýbrž také odlišný vývojový stupeň v dějinách jižní a západní Evropy. Pojem starověku vyvolával představu jasně antické hellensko-románské kultury až

Masarykovo stanovisko je shrnuto v závěrečných větách, napsaných na adresu Pekařova zdrženlivého postoje k nejnovějšímu období českých dějin: „Perioda, v níž se buduje obnovený a vlastně nový český stát, perioda republiky a demokracie, zasluhuje zvýšené pozornosti českých historiků. Jsou tím národu přímo povinni. Ale, bohužel, česká oficiální historie nebyla národu učitelkou za světové války a není jí dorůstajícím generacím republikánským a demokratickým. Naše republika není ještě v prachu archivů a ve směsi historické učenosti německé. Dávno mě zarazí, že německá učená historie nebyla dostatečnou učitelkou pro život Němcům a nebyla a není životní učitelkou ani našim historikům. Také periodisace našich dějin, navržená profesorem Pekařem, není ze života a není pro život.“

do pádu říše římské. Naproti tomu středověk byl označením pro dobu barbarské zatmělosti a kulturního úpadku, z něhož lidstvo našlo východisko teprve v renesanční humanistické kultuře XV. století, jež je počátkem slavné epochy novověku.

Avšak s odstupem doby změnily tyto pojmy svůj původní význam a své původní časové rozhraničení. Názor na „temný“ středověk byl radikálně revidován a tak zvané středověké kultuře, jejím výrobním pokrokům, jejímu společenskému zřízení, jejímu umění, filosofii atd. dostalo se spravedlivého vývojového zhodnocení.

Také časové hranice mezi jednotlivými epochami se počaly povážlivě posunovat: rozmezí starověku a středověku kladou někteří již do čtvrtého, jiní zase teprve do sedmého, osmého nebo dokonce až do desátého století. Naproti tomu počátky nové doby spojují jednotliví historikové s různými historickými jevy a událostmi v rozsáhlém časovém rozmezí od dvanáctého až do sklonku osmnáctého věku.¹⁶⁾ Tak kolísá v buržoasním dějepisectví pojem evropského středověku mezi minimem pouhých dvou a maximem plných čtrnácti století!

Kromě toho nastaly ještě další nesnáze, když se počalo pojmy starověk, středověk a novověk užívat i pro označení jednotlivých vývojových stupňů v dějinách národů mimoevropských anebo pro speciální periodisace nejrůznějších oborů lidské činnosti. Docela jiný obsah a jiné časové rozmezí představuje dnes na př. pojem „středověku“ českého než egyptského, čínského nebo azteckého, jiné jsou časové mezníky na př. mezi „středověkem“ a „novověkem“ v dějinách náboženství, literatury, práva či vojenství jednotlivých národů a pod.

Tak se stávají tyto tři pojmy čím dále tím mnohoznačnějšími a bezobsažnějšími a jejich užívání v nestejném významu vede v měs-

¹⁶⁾ Jar. Werstadt: Otázka „středověku“ v periodisaci všeobecných dějin (Sborník prací věnovaných J. B. Novákovi... 1932, str. 5—18); autor vidí celý problém ovšem téměř jen očima německých buržoasních historiků. Srov. také uvedené Šustovy úvodní úvahy v III. a V. svazku „Dějin lidstva“.

ťackém dějepisectví k mnohým neplodným sporům a nedorozuměním.¹⁷⁾

Již toto vše by mohlo postačit k tomu, abychom ztratili důvěru ve vědeckou funkci pojmové trojice starověk—středověk—novověk. Ale je tu konečně ještě zásadní a nejvážnější otázka: je možno po všechny časy vtěsňovat celý historický vývoj lidstva do pouhých tří epoch? Vždyť v době, kdy tato tripartitní konstrukce vznikla, nemělo dějepisectví ještě ani pojetí o obrovských vývojových epochách pravěku, nehledě k tomu, že nás od té doby již dělí plná tři století dalšího nesmírně zrychleného vývoje, v nichž došlo k novým epochálním změnám ve všech oblastech lidské činnosti.

Z toho všeho není jiného závěru, než že periodisační schema, založené na mystickém čísle tři, je pouhou formální konvencí, jež pozbyla své původní jednoznačnosti a přestává modernímu pojetí vědecké terminologie vyhovovat. Nezbyvá tudíž než tento přezítý způsob dělení vůbec opustit a neurčité konvenční pojmy starověk, středověk a novověk nahradit termíny přesnějšími, jež by vskutku objektivně vystihovaly jednotlivá stadia dějinného vývoje lidstva.

Tak se vracíme zpět k otázce, kterou jsme si postavili již na počátku: z kterých dějinných změn má vycházet objektivní periodisování dějin?

Jak jsme se pokusili ukázat, hledají všichni čeští buržoasní historikové počátky nových epoch především v působení idejí — ať již náboženských, právních, politických, estetických, filosofických — nebo, jak to souhrnně nazývají, ve změnách „světového názoru“ či „ducha doby“. Nové náboženské soustavy, nový „světový názor“, nový „duchovní habitus doby“ jsou jim hlavním a rozhodujícím

¹⁷⁾ Tak na př. Václav Novotný se dostává do těžkého rozporu, když schvaluje, že v periodisaci všeobecných dějin je počátek věku nového spojován s reformací, kdežto v českých dějinách naopak s protireformací (srov. České dějiny I., 1, str. 24). — Srov. také jalovou diskusi z r. 1929 mezi J. Slavíkem a J. Pekařem resp. V. Chaloupeckým o tom, zda husitství je zjevem „čistě“ středověkým. (J. Slavík: Nový názor na husitství. Palacký či Pekař?, 1929; J. Pekař: Smysl českých dějin. O nový názor na české dějiny, 2. rozš. vydání 1929.)

cím historickým činitelem, z jehož změn vykládají všechny velké zvraty v dějinách.

Pokud vůbec přihlížejí k jevům hospodářským a sociálním, považují je zpravidla za činitele druhotné a následné, jež jsou podřízeny a usměrňovány „základními a rozhodujícími momenty duchovními“. Pekař praví doslova: „...kladu důraz na myšlenku, že duchovní směrnici jednotlivé doby podřizuje se více nebo méně i život sociální a hospodářský, v základě nehybnější a konstantnější než umění, literatura, věda; these, že i on je podmíněn kulturně duchovními základními podmínkami, stýká se s výsledky studií Maxe Webera a Wenera Sombarta...“¹⁸⁾

Může být toto idealistické, nebo snad lépe řečeno spiritualistické hledisko bezpečným podkladem pro objektivní periodisaci dějin? Posudme na několika konkrétních dokladech, jak se s tohoto hlediska vykládá působení idejí v dějinách.

Tak na př. přechod od naturálního k rentovému hospodářství v době feudální přičítá spiritualistická historiografie vlivu idejí gotického romantismu. „Šlechta... podléhající romantismu rané doby gotické, prchá od rádlu, aby se věnovala rytířským hrám a válečnickému umění.“¹⁹⁾

Z téhož gotického romantismu a idealismu vykládá Pekař i stavby rytířských hradů na skalách a dokonce i vznik husitské revoluce. „Vzhůru do oblak, vysoko nad kraj, k nebi blíž — z té touhy zpovídá se nejen věž gotického kostela, nejen rytířský hrad na příkré skále nebo vysoké hoře zbudovaný, ale i selské pouti jihočeské k náboženským shromážděním na horách v počátcích husitství...“²⁰⁾

Mézi školami Novotného a Pekařovou jsou sice rozdíly v celkovém hodnocení dějinného významu husitství, avšak oba tábory jsou zajedno ve spiritualistickém názoru, že „hlavní kořeny jeho vzniku spočívají v oblasti duchovní“²¹⁾ v nových idejích re-

¹⁸⁾ Smysl českých dějin, str. 11.

¹⁹⁾ J. Prokeš: Základní problémy českých dějin, str. 48.

²⁰⁾ O periodisaci českých dějin, str. 9.

²¹⁾ L. Peřich: Čechy předhusitské, str. 6.

formně theologických. „Husitskou revoluci, děj se co děj, bude historik vždy charakterisovati jako revoluci náboženskou. I v ní ovšem přihlásily se k slovu protivy a snahy povahy sociální, politické a národní. Ale ty byly jen zjevem průvodním, vedlejším, akcesorním; z nich a pro ně (ani pro napětí národnostní, jež v komplexu vlivů revolučních hrálo zvláště velikou roli) by nebylo k revoluci došlo...“²²⁾

Podobně při hledání příčin vzniku kapitalismu klade spiritualistické dějepisce hlavní důraz na to, že v XV. století byl gotický idealismus vystřídán renesančním individualismem, naturalismem a materialismem, že zavládl „nový duch doby“, „spiritus capitalisticus“, vzešlý z náboženských idejí reformačních, zvláště kalvinistických. „Historikové si opětovně kladli otázku, jaké byly příčiny oné zvláštní aktivity, která odlišuje hospodářský život této doby od předchozích staletí doznívajícího středověku, a nedovedli nalézt lepší odpověď, než že poukázali na *individualistický naturalismus*, který byl výše vyložen jako podstatný rys renesančního období...“²³⁾

Nebo na př. příčiny zrušení nevolnictví v našich zemích hledají buržoasní historikové především v humanitních idejích osvíceného monarchy Josefa II. a jeho moudrých fysiokratických rádců, jimž prý nešlo o nic jiného než o blaho „státu a štěstí poddaných“²⁴⁾

Rovněž tak české národní obrození vykládá měšťácké dějepisce zpravidla jen z „ducha doby“ a z romantických idejí hrstky nadšených buditelů. Tak na př. V. Novotný živě souhlasí s výkladem Jaroslava Golla: „Odpověď Gollova — nejvýstižnější ze všech dosud podaných — že naše obrození bylo provedeno duchem času, má smysl velmi hluboký...“²⁵⁾ Tímto „duchem času“ nebo — jak také říká — „duchem dějin“ rozuměl Jar. Goll v tomto případě

²²⁾ J. Pekař: Smysl českých dějin, str. 31.

²³⁾ B. Mendl: Počátky novodobého kapitalismu (Dějiny lidstva, V. sv., V branách nového věku, 1938, str. 188).

²⁴⁾ Srov. na př. J. Pekař: Dějiny československé, 1921, str. 114—115 a j.

²⁵⁾ V. Novotný: České dějiny, I., 1, str. 3.

„osvětlu“ století osmnáctého a „ideu národnosti“ století devatenáctého.²⁶⁾

Na otázku, jak vznikají všechny tyto ideje, jež mění „ducha doby“, odpovídá většina historiků-spiritualistů způsobem velmi jednoduchým: předpokládáme-li, že „spiritus flat, ubi vult“, t. j., že duch svobodně vane kam chce, je nasnadě, že i nový „duch doby“ k nám téměř vždy přivanul odněkud z ciziny, zpravidla od západu. Tak na př. typický představitel buržoasního nacionalismu Josef Pekař vyjadřuje svůj kosmopoliticko-nihilistický názor na české dějiny přímo těmito slovy: „...snad vše, co zahrnujeme pod pojem kultury, vnášela do Čech od počátku jejich státního života cizina. Popatříme-li dnes kolem sebe, není asi ničeho, co vidíme, čím a jak žijeme, nač myslíme a činíme, co by nebylo ovlivněno nebo přímo dáno cizinou...“²⁷⁾

Proto se většina spiritualistických historiků domnívá, že pro vysvětlení převratných dějinných událostí je nejdůležitější vystopovat, kde ta či ona nová idea měla svůj předobraz v cizině a jakými cestami k nám byla přinesena. Pekař dokonce dospěl ve svém kosmopolitickém počeňování tvořivých sil národa k takovým koncům, že popíral i jakoukoliv myšlenkovou původnost nejslavnější kapitoly českých dějin, husitského hnutí: „Myšlenky jeho, ducha jeho, tvrdím, přinesla gotika; v nich není nic původně českého...“²⁸⁾ Jiní nešli v této věci tak daleko, ale převážná většina buržoasních husitologů považuje pro vznik husitské revoluce za nejpodstatnější a rozhodující, že čeští studenti přinesli z Anglie do Čech nábožensko-reformní ideje Viklefovy.

A stejně tak při hledání příčin, jež vedly k Bílé hoře, kladou buržoasní historikové velký důraz na to, že nejbohatší mladí šlechtici počali jezdit do Italie a do Španělska, odkud si přivezli manželky a s nimi ideje bojovného katolicismu. Naproti tomu zase převratné hospodářské a sociálně politické změny v našich zemích v druhé polovině XVIII. století uvádí měšťácké dějepisce před-

²⁶⁾ J. Goll: Frant. Palacký, ČCH IV., str. 223. (Vybr. sp. drobné I., str. 52.)

²⁷⁾ Smysl českých dějin, str. 9.

²⁸⁾ Tamtéž, str. 17.

vším v souvislost s tím, že čeští šlechtičtí synkové počali místo na jih jezdit na západ, hlavně do Francie, odkud si vozili domů ušlechtilé ideje osvícenského racionalismu.

Hlavní kořeny českého národního obrození bývají hledány ve studijních cestách českých a slovenských buditelů do Německa, odkud k nám přinesli romantické ideje Herderovy atp.

Ovšem problém, jak vznikají tyto ideje v cizině, zůstává „vivo-logickým“ výkladem nezodpovědn. Pokud si jej spiritualistická historiografie vůbec připouští, spokojuje se zpravidla odkazem na velké a původní myslitele cizích národů, filosofy, vynálezce, umělce, státovědce a národohospodáře, v jejichž geniálních hlavách vznikly nové, převratné myšlenkové soustavy, jež přivedily změnu „ducha doby“.

Při tom většina spiritualistů předpokládá, že tito vynikající jedinci, „tvůrcové dějin“, vymýšlejí své ideové systémy, jež přetvářejí „duchovní habitus doby“, naprosto suverénně, nezbadatelnými cestami absolutní svobody lidského ducha.

Jen některé z historiků — u nás na př. Pekaře — zneklidňuje otázka, není-li snad v rytmu „duchovních vln“ nějaká tajemná vnitřní zákonitost: „Otázka, jakým způsobem či zákonem vznikají tyto vlny duchovní, jež jdou dějinami, měníce na všech cestách svých hodnoty a ideály životní, je plna tajemství.“²⁹⁾ Poznání dějinné zákonnosti bylo Pekařovi — jako ostatně většině spiritualistických historiků — otázkou metafysickou, transcendentní otázkou tajemného smyslu „naddějin“, otázkou, na niž prý „jen věřící křesťan najde odpověď bezpečnou.“³⁰⁾

Pekař sám, chtěje — jak praví — zůstat na půdě poznání rozumového, klonil se k prostoduchému výkladu „že tu totiž spolupůsobí zákon akce a reakce, že střídají se epochy klasicistické a romantické; to znamená ve volném výkladu, že se střídají období mocenského řádu s obdobími novotářského pohybu, nebo jinak řečeno, že klasicistické doby představují převahu panství autority, zákon-

²⁹⁾ Tamtéž, str. 11.

³⁰⁾ Pekař: O periodisaci českých dějin, str. 8.

nosti, normy, vůbec rozumu, řádu a kázně, -romantické (k nimž počítám vedle doby romantismu v běžném slova smyslu ovšem především gotiku i barok) víc panství svobody, ideálu, vznětu, touhy...³¹⁾ „Přemíra jedné duchovní tendence, jako na př. gotického idealismu a spiritualismu, přivodí, zdá se, nutně protivu opačné podoby v převaze materialismu či naturalismu v renaissanci, a barok je jaksi syntesou obojího.“³²⁾

Pekař přiznává, že v tomto srovnání (avšak prý jen v tomto) je patrná podobnost s dialektickým pohybem myšlenky v systému Hegelově. Ale hned zdůrazňuje, že jeho zmínka o Hegelovi v této souvislosti je náhodná, neboť prý jeho hypotéza se stýká s Hegelovou konstrukcí jen zdaleka. V tom měl Pekař jistě pravdu, neboť jinak nic nenasvědčuje tomu, že by byl někdy pro svůj názor na dějinný vývoj čerpal z Hegelovy dialektiky hlubší poučení.

Je dokonce pravděpodobné, že ani schema protikladného vývoje duchovního života nepřevzal Pekař přímo z Hegela, nýbrž spíše ze soudobých německých pokračovatelů t. zv. hegelovské pravice, kteří, jak známo, ideologicky připravovali svými pseudovědeckými vývojovými konstrukcemi nástup reakce a fašismu v Německu. Neboť oni to byli, kteří na podkladě uměle vykonstruovaných „pohybových zákonů všeho duchovního života“ dokazovali, že je nevyhnutelnou dějinnou nutností, aby období novotářského pohybu a panství demokratických svobod bylo vystřídáno obdobím mocenského řádu a panství führerovské autority.

Ostatně ani Pekař nebyl dalek obdobných závěrů. Ačkoliv, jak jsme viděli, se zdráhal blíže označit dějinné období, v němž žijeme, necítil ku podivu podobné rozpaky při prognose příštího dějinného období, v níž dospěl k závěru, že na rozdíl od dnešní „doby demokratických režimů a socialistických programů... můžeme, opřeni o zkušenosti minula, předvídati, že příští perioda bude mít zcela jinou duševní tvář, než doba naše, pravděpodobně že bude chtít býti zápořem jejím právě v tom, nač doba naše klade

³¹⁾ Smysl českých dějin, str. 11.

³²⁾ O periodisaci... str. 6.

důraz největší: pravděpodobně bude náboženská a nebude demokratická, aspoň ne v našem smyslu...³³⁾ Vzpomeneme-li Pekařovy instinktivní nechuti k demokratickým a socialistickým idejím a jeho pozdějšího vlídného postoje k nacistickému hnutí, pochopíme, jaká tajná politická přání se mísila do tohoto „přísně vědeckého“ proroctví.

*

Těchto několik uvedených příkladů snad dostatečně dokazuje, že spiritualističtí historikové spatřují rozhodujícího činitele pro vznik nových dějinných epoch především v autonomním pohybu idejí — ať již jde o pohyb více méně náhodný (přenášení myšlenek z ciziny) anebo o imanentní samopohyb, determinovaný jen jeho vnitřní zákonitostí.

Hledal-li mezníky dějinných epoch ve změnách idejí Palacký, jenž formuloval své pojetí dějin již v třicátých letech minulého století, je to pochopitelné, neboť to odpovídalo celkovému tehdejšímu stupni noetiky a filosofie dějin. Avšak od těch dob zkoumání hnacích sil historického vývoje pokročilo a dospělo k převratným poznatkům, jež ukázaly naprostou neudržitelnost spiritualistického názoru na dějiny.

Srovnávacím studiem lidských kultur se objevilo, že i na místech prostorově i časově od sebe velmi vzdálených a bez jakéhokoliv vzájemného ovlivňování vznikají podobné projevy kulturního a ideového života (na př. podobná učení náboženská a filosofická, podobné právní a společenské theorie a instituce, státní formy, umělecké výtvořiny, vědecké poznatky a pod.) a že se tyto obdobné jevy vyskytují se zákonitou pravidelností všude tam, kde jsou obdobné materiální a sociální podmínky pro jejich vznik a rozšíření. Další veliký historicko-noetický objev spočíval v tom, že bylo rozpoznáno, že mezi materiálními podmínkami společenského vývoje nejdůležitějším činitelem jsou způsoby, jak si lidstvo v jednotlivých vývojových stádiích opatřuje základní potřeby, nezbytné k životu,

³³⁾ Smysl českých dějin, str. 13.

jinými slovy, jak vyrábí a po př. směňuje zboží, neboť podle toho, jak se mění vlastnictví výrobních prostředků, mění se i třídní rozvrstvení společnosti a s ním i veškerý život kulturní, politický a p.

„Jaký výrobní způsob má společnost, takovou je v podstatě i sama společnost, takové jsou její ideje a theorie, politické názory a instituce.

Nebo prostěji řečeno: jaký je způsob života lidí, takový je způsob jejich myšlení.“³⁴⁾

Spiritualisté podléhají tedy velké ilusi, předpokládají-li, že společenské ideje a theorie v nejšířším slova smyslu vznikají a šíří se buď zcela libovolně, anebo že jsou nanejvýš vázány jen autonomní zákonitostí imanentního samopohybu duchovního života. Základní omyl spiritualistů spočívá v tom, že pojednávají o idejích „o sobě“, že je anthropomorfovisují, že o nich mluví takřka jako o něčem, co vzniklo a co existuje nezávisle na lidech („gotika přinesla myšlenky a ducha husitství“, „duch času provedl národní obrození“ a pod.).

Zkoumáme-li původ společenských idejí opravdu historicky, t. j. nikoliv abstraktně, schematicky a izolovaně, jak to činí spiritualisté, nýbrž se zřetelem ke konkrétním hospodářsko-sociálním souvislostem, v nichž vznikají a v nichž nalézají rozšíření, pak zmizí ono záhadné metafysické „tajemství vzniku duchovních vln“, neboť se objeví, jak vznik a šíření idejí a změny „ducha doby“ jsou závislé na změnách společenského bytí. I velmi odtažitě společenské ideje a theorie (právní, politické, náboženské, filosofické, estetické a j.) jsou buď vědomým, nebo více méně nevědomým zastřením konkrétních zájmů a potřeb jednotlivých společenských tříd, jež se mění podle toho, jak se vyvíjejí výrobní způsoby a sociální poměry v dějinách lidstva.

To však neznamená, že vztah myšlení k společenskému bytí má být chápán jako pasivní a jednosměrná závislost a že vznik kterékoliv myšlenky lze beze zbytku vykládat ze slepého působení hospodářských sil. Společenské ideje, jež vznikají a se vyvíjejí ze složitě

³⁴⁾ J. Stalin: O dialektickém a historickém materialismu (Dějiny VKS(b), Praha 1945, str. 113).

dialektické souhry mnoha protikladů materiálního i duševního života, působí zpětně — jakmile nabudou rozšíření — na hospodářsko-sociální základnu a mohou být, podle svého třídního zaměření, mocným zrychlujícím nebo brzdícím činitelem společenského vývoje.

Tyto převratné poznatky, na nichž Marx a Engels již před sto lety založili dialekticko-materialistické pojetí dějin, mají pro studium vývoje společnosti ještě mnohem větší význam, než na př. objevy Galileovy pro astronomii nebo Darwinovy pro biologii. Jestliže byly po dlouhou dobu buržoasnými historiky přehlíženy a apodikticky prohlášovány za falešné, překonané a vyvrácené, dále se to buď ze zásadního nepochopení, nebo z třídní předpojatosti a politického reakcionářství. Neboť ve skutečnosti se nejen nikomu nepodařilo je vyvrátit, ale i sama spiritualistická historiografie přináší ve svých monografických studiích nechtíc nový a nový materiál, na němž možno prověřit objektivnost dialekticko-materialistického výkladu dějin.

*

S hlediska této metody jeví se celý dějinný vývoj českého národa podstatně jinak, než jak byl dosud tradičně vykládán. Jestliže jsme dospěli k poznání, že jsou to změny hmotné základny, které rozhodující měrou určují vývoj ideologické nadstavby v životě společnosti, pak nemůžeme považovat za objektivní takové výklady českých dějin, jež vyvozují všechny změny materiálního života z vývoje politických, náboženských, filosofických či estetických idejí nebo ze změn pomyslného „ducha doby“.

Nemůžeme na př. považovat za vědecky seriosní názor, že gotická šlechta z romantismu „prchala od rádlů“ anebo že z idealismu stavěla své hrady na strmých skalách, když je jasné, že rozhodující roli tu hrály pohnutky materiální, nové výrobní a směnné formy, vývoj opevňovacích a dobývacích technik a p.

Nemůžeme ulpívat se spiritualisty v naivní ilusi, že základna a hlavní kořeny husitského revolučního hnutí jsou v oblasti duchovní a že tudíž nešlo o hnutí sociální, nýbrž náboženské, když vidíme, z jakých hospodářských otřesů a třídních rozporů toto hnutí vyrůs-

talo a když si uvědomíme, že v období feudálně theokratickém nemohly být sociálně politické teorie a programy ještě vyjádřeny jinak, než ve formě idejí reformně náboženských, neboť společenské myšlení bylo tehdy ještě zcela v zajetí theologické terminologie.

Zkoumáme-li husitství nikoliv jen jako hnutí náboženské, nýbrž jakožto velké revoluční hnutí sociální a národně osvobozovací, pak se nám objeví jako zcela nevědecké a reakční fantasie zvláště názory Pekařovy, na př. o tom, že husitské myšlenky „přinesla gotika“, že v nich není „nic původně českého“; nebo že husitství „prodloužilo středověk“, že „protivy a snahy povahy sociální, politické a národní“, jež se v něm projeví, „byly jen zjevem průvodním, vedlejším, akcesorním“; nebo že „nebyti husitismu, nebyli bychom v 16. st. propadli protestantismu a nestali se tak... vlastní volbou soupeřníky světa národně-německého“, a konečně že by k husitské revoluci sotva bylo došlo, „kdyby nebyla spolupůsobila náhoda“, t. j. fakt, že mezi tou dobou vládl abnormální, bezstarostný panovník „nekrálovské povahy“.³⁵⁾

Podobně je tomu i v jiných případech. Seznámíme-li se na příklad s rozvojem produktivních sil a s pronikavými změnami výrobních poměrů, jež zcela živelně a nezávisle na vůli lidí předcházely vzniku kapitalistického způsobu podnikání, nemůžeme dát za pravdu buržoasně idealistickým výkladům, které hledají rozhodující předpoklady pro vznik kapitalismu ve zvláštním novém „kapitalistickém duchu“, jehož kořeny jsou podle jedněch v hýřivém a nevázaném renesančním naturalismu, individualismu a materialismu, podle jiných zase právě naopak v rigorosním a spořivém kalvínském protestantismu. Ve skutečnosti uvedené ideologické formy nejsou příčinami, nýbrž naopak důsledky nových hospodářských a sociálních skutečností.

Rovněž tak jsou zásadně pochybené tradiční výklady stavovského povstání z r. 1618 a Bílé hory, jež se při hledání příčin těchto událostí spokojují jen s vylíčením rozporů nábožensko-politických idejí a jež nevidí, jak tyto ideologické antagonismy vyrůstají z tříd-

³⁵⁾ Pekař: Smysl českých dějin, str. 17. a další.

ních konfliktů, vyvolaných změnami v hospodářské struktuře doby předbělohorské.

Neméně ilusorní jsou názory, jež zrušení nevolnictví přičítají především osvícenskému humanismu Josefa II. a přehlížejí skutečné hlavní příčiny, jež si toto opatření vynutily — na jedné straně pronikavé pokroky výrobních technik, jež vyžadovaly uvolnění pracovních sil, na druhé straně tvrdé třídní boje porobeného selského lidu, vyvrcholivší ve velkém selském povstání z r. 1775 a p.

Nebo na př. při výkladu vzniku českého národního obrození nelze poukazovat jen na ideje nacionalismu a romantismu jakožto na domněle vedoucí hybné síly, z nichž možno celý proces vysvětlit, jestliže je patrné, že opravdu rozhodujícím činitelem tu byly hluboké přeměny hospodářsko-sociální struktury české společnosti, především rychlý vzrůst nových společenských tříd, buržoasie a proletariátu, umožněný uvolněním selské poroby a rozmachem kapitalistické výroby a směny produktů.

Společenské ideje a teorie, v nichž si jednotlivé společenské třídy nebo koalice tříd tyto nové materiální skutečnosti uvědomovaly a jimiž své sociální potřeby a tužby vyjadřovaly a ospravedlňovaly, vnášely ovšem záměrnost do živelného procesu společenského vývoje a působily podle svého revolučního nebo reakčního zaměření a masového rozšíření jako významný akcelerační, zrychlující a přetvářející nebo retardační, zpomalující a konservující dějinný spolutvůrce.

Vliv společenských idejí a teorií na záměrné usměrňování a progresivní přetváření společenského bytí vzrůstá v dějinném vývoji tím více, čím větší měrou jsou tyto ideje a teorie zakládány na vědeckém poznání a předvídání vývojových zákonitostí materiálního života, zvláště pak zákonitostí hospodářského vývoje, jakožto hlavního činitele, určujícího tvářnost společenských řádů.

Ve světle těchto skutečností je patrné, jak nesmyslné a reakční jsou Pekařovy buržoasně kosmopolitické these o tom, že naše národní dějiny jsou jen jakýmsi odleskem ideálů, jež k nám vnesly evropské duchovní dominanty (gotika, renesance, barok, romantismus atd.) a že „nejmocnějším a daleko nejvýznamnějším faktem a faktorem našich dějin“ je pouhé „přejímání, podléhání, sycení se

vzorem života a myšlenky pokročilejších sousedů světa germánského a románského“. Toto tvrzení, jež ukazuje, až k jakým absurdnostem může dojít historik, utkvívající v překonaném spiritualistickém a nedialektickém názoru na dějiny, je stejně nesmyslné, jako kdyby chtěl někdo dokazovat, že český národ se v minulosti vyvíjel úplně izolovaně, bez jakýchkoliv souvislostí a vlivů okolního světa.

Stálé vlivy zvenčí jsou nepopíratelnou skutečností v našem dějinném vývoji. A nejsou to však jen vlivy západo- a jihoevropské, jak jednostranně tvrdí Pekař, připouštěje jen jedinou výjimku — „byzantskou epizodu“ v době nejstarší. Souvislost našich národních dějin s dějinami ostatních slovanských národů je mnohem, mnohem hlubší a živelnější, než chtěli připustit někteří přívrženci školy Gollery a Pekařovy, utkvívající v ideovém zajetí světa germánského.³⁶⁾ Ale ani vlivy západní ani vlivy východní a dokonce ani jejich součet nelze považovat za „nejmocnější a daleko nejvýznamnější fakt a faktor našich dějin“.

Opravdu nejmocnější a rozhodující skutečností jak v české národní minulosti, tak i v dějinách jiných národů, nejsou pouhé vnější vlivy, nýbrž především vývoj společenského ustrojení národa, podmíněný a určovaný vývojem způsobů výroby materiálních statků. Tento vývoj je ovšem mnohonásobně spjat a ovlivňován společenským vývojem v sousedních i ve vzdálenějších zemích, ale není to pouhá pasivní a jednosměrná závislost, nýbrž dialektická obousměrná spojitost a podmíněnost, projevující se jak vzájemným prolínáním a ovlivňováním, tak i zápolem a bojem protikladných složek. Nebyli jsme v minulosti jen ovlivňováni okolním světem, nýbrž i my sami jsme okolní země mnohonásobně ovlivňovali.

Kdyby byla pravdivá Pekařova these o naší jednoznačné závis-

³⁶⁾ Podobně jako Pekař snažil se na př. i kosmopolita Jos. Šusta odtrhnout české dějiny od historie ostatních slovanských národů. Podle Šusty „příbuznost řeči měla na vývoj kultury vždy jen vliv velice nepatrný... Hospodářské podmínky zemí českoslovanských jsou o mnoho bližší Evropě západní než slovaškému východu. Průběh české historie jest přičleněn k světu západnímu...“ (Otroctví a velkostatek v Čechách. Úvahy a drobné spisy historické I., str. 69.)

losti na pokročilejších západních sousedech, jak by pak bylo možno vysvětlit, že jsme na př. v husitské revoluci přešli „pokročilejší“ sousedy o celých sto let? Anebo jak by Pekař vyložil, že náš národ v nedávné minulosti nepodlehł západoevropské „duchovní dominantě“ a že se nesytil vzorem života a myšlenkami „pokročilejších“ národů germánských a románských, když byly ovládány barbarickým fašismem a nacismem?

Nikoliv tedy vlivy pomyslných, „obecně evropských duchovních dominant“, nýbrž reální změny sociální struktury, změny hospodářsko-společenských řádů, tvoří mezníky dějinných epoch. Jedině tyto změny, jež se dotýkají převážně většiny příslušníků národa, mohou být východiskem objektivní periodisace národních dějin. Také toho starší dějepisectví, příslušující vykořisťovatelským třídám, nedbalo a spojovalo dějinný vývoj národa jednostranně s osudy t. zv. vyšších společenských vrstev (zvl. aristokracie, kleru a buržoasie). Přitom přezíralo, že tyto vrstvy — i když ve starších dobách stály v čele politického a kulturního života — představovaly početně jen nepatrný zlomek všeho obyvatelstva. Národ v pravém slova smyslu tvořily vždy především pracující třídy měst i venkova — i v dobách, kdy jim privilegované třídy vykořisťovatelské odpíraly jakákoliv práva a účast na vládě. Proto i v otázce dějinných epoch je rozhodující především vývoj životních podmínek pracujícího lidu, jakožto základního činitele a představitele národních dějin.

*

Historicko-materialistické dělení dějinného vývoje, založené na převratech hospodářsko-společenských zřízení, bude se ovšem lišit od takových periodisačních návrhů, jež považují jednotlivé epochy za pouhé sumy více méně náhodných a nesouvisících historických událostí, mechanicky rozhraničené dvěma významnými daty. Každá epocha společenského vývoje je relativně jednotným celkem, jež všechny složky jsou spjaty vzájemnými vztahy. Tato vnitřní strukturální jednotnost dějinných období není však ztrnulá, nehybná, nýbrž prochází změnami v jednotlivých fázích svého vývoje.

Ve chvílích pak, kdy se kvantitativním nahromaděním změn vystupňují rozpory protikladných složek společenského vývoje do nesmiřitelných protiv, nastávají kritická období revolučních převratů, kdy se hospodářsko-společenská struktura rozrušuje a kvalitativně mění v novou.

Avšak ani v těchto kritických okamžicích nedochází k mechanickému přervání a úplnému zrušení celé vazby vztahů s předchozím děním. Žádný z epochálních dějinných zvratů nelze plně vyložit bez zřetele k dřívějšímu vývoji, neboť každé nové období v dějinách znamená nejen zničení toho, co z předešlého vývoje odumřelo a co bylo překonáno, nýbrž zároveň i zachování a rozvinutí mnohého z toho, co se již ve starší době počalo tvořit a vyvíjet.

Je proto pochybené pojímat jednotlivé epochy jako přesně rozškatalkované zkameněliny bez jakýchkoliv vzájemných souvislostí, jak se to někdy při tradičním periodisování minulosti děje. Úkol objektivní periodisace dějin nespočívá v pouhém stanovení několika významných dat, pomocí nichž bychom rozdělili „nekonečný tok historických událostí“. Je třeba mít na paměti, že přeměny ekonomicko-sociálních struktur nejsou tak jednoduchými historickými fakty, jako je na př. nastolení panovníka nebo prohraná bitva a pod. Jsou to složité procesy, jež se neodehrávají v jediném dnu a neprobíhají vždy a všude stejným způsobem a ve stejně dlouhých intervalech.

Ve starších vývojových stádiích, na nízkém stupni rozvoje výrobních sil, nebo při malé hustotě obyvatelstva a nesložitém jeho třídním rozvrstvení, dochází k hospodářským a společenským převratům většinou neuvědoměle, nezáměrně a proto také zpravidla mnohem pomaleji než v pozdějších dobách, kdy produktivní síly jsou již vysoce rozvinuty a společnost diferencována, kdy třídní uvědomění a cílevědomý postup revolučních elementů záměrně usměrňují vývoj a dávají mu zrychlený spád a kdy sociální vykořisťování je po případech ještě násobeno útlakem národnostním a pod. Je tedy již v samé povaze historického vývoje, že přechodní fáze mezi jednotlivými epochami probíhají v různých dobách odlišným způsobem a že jejich časové intervaly nelze jednotně stanovit.

Ale přesnému vymezení přechodních fází mezi epochami stavějí se v cestu i obtíže heuristické. Čím jdeme dále nazpět do minulosti, tím méně je pramenů pro bezpečné poznání a chronologické určení změn v hospodářském a sociálním vývoji lidstva. Vezměme několik příkladů z oboru dějin výrobních prostředků: první průmyslové využití elektrické energie v našich zemích bychom mohli zjistit přesně — snad takřka na den, první parní stroj Čechách můžeme datovat spolehlivě na rok, první vysokou pec už jen na desetiletí, počátky železného pluhu nelze dosud bezpečně stanovit ani na století, vznik bronzové sekyry sotva na tisíciletí a počátky kamenného mlatu nelze odhadnout dokonce ani v časovém rozmezí desetitřicetiletém.

Ještě s většími potížemi se setkáváme při pokusech o datování pronikavých změn v sociálních vztazích lidstva, o nichž se nám, zvláště pro nejstarší vývojová období, vůbec nedochovaly přímé doklady. Nezbyvá nám proto mnohdy než resignovat na určení přesných dat a spokojit se s aproximativní chronologií a někdy dokonce jen datováním relativním.

V některých případech — zvláště tam, kde jde o nejstarší vývojové stupně — mají úvahy o vývojových zvratech společenských dějin zatím spíše jen povahu hypotéz než bezpečně prověřených poznatků. Bylo by však chybou, kdybychom z toho činili skeptické závěry o možnosti objektivního periodisování dějin vůbec. Mnohé z toho, co se nám dnes jeví jako „nikdy nepoznatelné“, bude nepochybně odhaleno příštím bádáním. S obdobnými problémy, jako má historiografie při zjišťování mezníků mezi dějinnými epochami, zápasí ostatně i jiné, relativně exaktnější disciplíny, jako na př. přírodní vědy při stanovení hranic mezi jednotlivými druhy organismů, při určování jejich vývojových stadií a podobně.

Pokusíme se nyní konkrétně ukázat, jak se jeví periodisace dějin českého národa s hlediska vývoje jeho hospodářsko-společenských zřízení. Nemáme při tom v úmyslu vtěsňovat naši národní minulost do nějakých abstraktně spekulativních „sociologických“ schémat. A není také úkolem této práce podat všestranné vyličení českých dějin. Jde nám tu především o odpověď na jednu z nejzávažnějších otázek české historické vědy: o odpověď na otázku, kde jsou ve

společenském vývoji českého národa objektivní mezníky velikých dějinných zvratů, bez jejichž poznání nelze pochopit a plně zhodnotit historický význam převratných událostí, které prožíváme v dnešní době.

*

Téměř všechna dosavadní líčení českých dějin se shodují v názoru, že český národ prošel prvním velkým společenským převratem „na úsvitě své historické doby“, t. j. koncem IX. a v X. století, kdy přijal křesťanství a kdy se počal formovat jako „samostatný národní a státní celek“. Chceme-li poznat, do jaké míry je toto mínění oprávněno, nevyhneme se otázce, na jakém stupni hospodářského a společenského vývoje žili předkové českých Slovanů ve starších dobách, v t. zv. období prehistorickém a protohistorickém.³⁷⁾

Odpověď na tuto otázku se jevila do nedávna historikům snadnější než se nám jeví dnes. Od dob, kdy byly vyvráceny sentimen-

³⁷⁾ Časové hranice mezi t. zv. dobami prehistorickou, protohistorickou a historickou jsou značně kolísavé. V českých dějinách se považuje za protohistorickou dobu období od sklonku pátého do devátého století, kdy je již trvalé slovanské osídlení našich zemí bezpečně prokázáno. Ale v evropském měřítku označují někteří badatelé za protohistorickou již t. zv. dobu bronzovou a železnou a jiní dokonce dobu neolithickou a bronzovou, kdežto t. zv. dobu železnou považují už za „plně historickou“. Někdy se pojímům „prehistorie“ a „protohistorie“ vůbec upírá vědecké opodstatnění.

Není pochyby o tom, že historické studium minulosti se nemůže zastavit tam, kde se nám nedostává písemných zpráv, neboť památky hmotné kultury jsou stejně objektivními a mnohdy i věrohodnějšími prameny než písemné zprávy. Pojem „prehistorie“ přijímáme proto jen jako obecně vžitý (i když ne šťastně volený) technický termín pro označení historického bádání o nejstarším vývoji lidstva; rozhodně však nemůžeme souhlasit s přísným oddělováním t. zv. hledisek historických od prehistorických, jak se to dříve dalo (srov. na př. V. Novotný: České dějiny, I., 1, str. 29 a d.). Moderní prehistorie se již neomezuje na pouhý popis a třídění vykopávek, nýbrž usiluje o poznání celé hmotné i duševní kultury pravěkého lidstva. Proto také i v otázce periodisace pravěkých dějin přecházejí historikové od staršího povšechného a jednostranného způsobu dělení, založeného pouze na postupném užívání rozličných surovin při výrobě nástrojů (doba kamenná, bronzová, železná) k podrobnějšímu diferencování jednotlivých stadií hospodářsko-společenského vývoje pravěkého lidstva.

tálně-poetické představy o slovanském pravěku, založené na herderovsko-kollárovském romantismu a na rukopisných padělcích, převládá v české buržoasní historiografii názor, že čeští Slované až do přijetí křesťanství žili — podobně jako ostatní slovanské kmeny — v celkem velmi primitivních hospodářských a společenských poměrech. Z chudoby archeologických nálezů v oblasti pripetského bazénu, kam byla kladena „pravlast“ Slovanů, se usuzovalo na jejich dlouhé kulturní osamocení a předpokládalo se, že i po opuštění svých původních sídel zůstávali až do příchodu křesťanství kulturně velmi zaostalí.

„Nevěříme v žádnou vysokou kulturu staroslovanskou“ — praví na př. Pekař — „co tu bylo v počátcích dějinného života, dodali Gótové a pak zejména Byzanc.“³⁸⁾ Ještě dále jde Slavík, jenž o pohan-ských Čechách mluví jako o „polodivokých kmenech“ a přirovnává je sociologicky k divokým negerským kmenům „v nitru temné Afriky.“³⁹⁾

Proti takovému představám se však staví v poslední době řada nových prací archeologických, linguistických, právně historických a pod., jež ukazují, že dosavadní bádání o počátcích Slovanstva většinou podléhalo vlivům německé historiografie, která starou slovanskou kulturu záměrně přezírala a podceňovala. Nové studie české, sovětské i polské otřásají vžitými thesemi o dlouhodobé izolaci a kulturní inferioritě starých Slovanů. Některé z nových názorů nejsou dosud všestranně prověřeny, ale není již pochyby o tom, že stojíme před nutností pronikavé revise celé řady problémů, bez jejichž objasnění nelze na otázku společenského vývoje staroslovanského bezpečně odpovědět.⁴⁰⁾

³⁸⁾ Smysl českých dějin, str. 9.

³⁹⁾ Svätý Václav a ráz počátku křesťanství u Slovanů. Zvl. otisk ze Slovanského přehledu, XXI, 1929.

⁴⁰⁾ Srov. na př. Václav Vaněček: Počátky práva a státu v Československu (Praha, 1946); Jan Filip: Počátky slovanského osídlení v Československu (Praha 1946); Tad. Lehr-Splawinski: O pochodzeniu i praojczyznie Slowian (Poznaň 1946); N. S. Deržavin: Slavjane v drevnosti (Moskva 1946); J. Filip: Pravěké Československo (Praha 1948); J. Poulík: Staroslovanská Morava (Praha 1948); nejnověji Zdeněk Nejedlý: Dějiny národa českého I. (Praha 1949).

Je to především soubor otázek, týkajících se ethnogeneze Slovanů, lokalisace jejich prvotních sídlišť, doby jejich t. zv. „vstupu do dějin“, jejich superposic a prolínání s neslovanskými elementy a pod.

Nového přezkoumání vyžaduje také otázka vývoje způsobů obživy starých Slovanů. Na rozdíl od starších tvrzení, že ještě v prvním tisíciletí po Kr. žili polokočovným životem, v němž vedle velmi primitivního obdělávání půdy provozovali především lovectví, pastevectví, rybářství, brtnictví a pod., docházejí novější studie k závěru, že alespoň pro období od konce pátého do devátého století nutno již u nás předpokládat pevně usdlé obyvatelstvo, jehož hlavním oborem obživy bylo poměrně rozvinuté rolnictví a chov dobytka. Nepochybně již v této době byly známy pokročilejší způsoby zemědělské výroby (železné radlice, kosy, srpy a jiné kovové nářadí, využití pracovní síly otroků a tažné síly zvířat, trojstranný systém v osévání polí⁴¹⁾ a j.). Také domácí řemeslná produkce a směna výrobků byla již tehdy většího rozsahu, než se dosud mělo za to.

V souvislosti s tím se stávají problematickými i některé dosavadní vžitě názory o počátcích soukromého vlastnictví, o vývoji sociálního rozvrstvení a o prvotních státních útvarech západních Slovanů v době předkřesťanské. Většina úvah o společenském zřízení staroslovanském se shoduje v názoru, že až do přijetí křesťanství hospodařili naši předkové kolektivně na principu rodových pospolitostí. Při tom však buržoasní dějepisce obvykle vychází ze ztrnulé představy, jako by patriarchální forma rodového zřízení, s níž se setkáváme na sklonku doby předkřesťanské, trvala od samých

⁴¹⁾ J. Pekař se domníval, že trojpolní hospodářství nabylo u nás převahy teprve s německou kolonizací ve XIII. a XIV. století. Naproti tomu L. Niederle je má za dosvědčené již zprávou Ibrahim ibn Jakuba z X. st. (Slovanské starožitnosti IX, Život starých Slovanů III., 1. str. 31, Praha 1921). B. Grekov považuje za pravděpodobné, že i na Rusi byl trojpolní systém znám již před XII. stol. (Křesťane na Rusi s dřevnějších vremen do XVII. veka, Moskva, 1946, str. 37 a d.; srov. také od téhož autora: Opyt periodizacii istorii krestjan v Rossii, Voprosy istorii, 1946, č. 8—9.)

počátků slovanských dějin — ne-li dokonce již od t. zv. doby praindoevropské. Považuje se jaksí za samozřejmé, že rody sdružovaly odjakživa především příbuzenstvo v mužské linii, vzešlé z monogamického (nebo jen zřídka polygamického) manželského svazku.

Ale studium rodinného života primitivních národů, zvláště mimoevropských, neklamně dosvědčuje, že patriarchálně monogamická rodina je výslednicí dlouhodobého společenského vývoje a že její vznik úzce souvisí se změnami způsobu obživy a s rozvojem soukromého vlastnictví. Teprve se změnou pracovních funkcí mužů a žen mění se mateřská posloupnost rodů v posloupnost otcovskou, patrilineární. Tento přechod se neodehrává ve všech případech stejným způsobem a nelze jej proto redukovat na nějakou jednoduchou schematickou formulu. Ale tam, kde se s ním setkáváme, musíme předpokládat období jednoho z největších epochálních převratů ve společenském vývoji pravěkého lidstva.⁴²⁾

Nejsou stopy tohoto převratu patrné i v rodovém zřízení starých Slovanů? Novější buržoasní ethnologická a právně historická literatura odpovídá na tuto otázku záporně a popírá t. zv. matriarchální rodové zřízení jak u Praslovanů, tak dokonce i v době praindoevropské. Na důkaz „stability“ patriarchální rodinné instituce se ukazuje zejména na prastarý původ příbuzenského názvosloví.⁴³⁾ Výrazivo základních příbuzenských vztahů je vskutku ve svých kořenech všem slovanským národům společné. Avšak zdá se, že si bádání o počátcích praslovanského rodinného života dosud nepovšimlo toho, že všechny příbuzenské termíny slovanské nejsou stejně staré a že také některé z nich — a mezi nimi i slovo „otec“ —

⁴²⁾ Základním dílem, objasňujícím hospodářsko-společenské příčiny a důsledky tohoto obrovského převratu v pravěku je klasická studie B. Engelse: Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu (český překlad Praha 1948). Dějinný přehled vývoje problému matriarchátu podává nejnověji práce M. O. Kosvena: Matriarchat, istorija problemy (Moskva, Leningrad 1948).

⁴³⁾ Th. Saturník: O právu soukromém u Slovanů v dobách starších (v díle L. Niederleho: Slovanské starožitnosti, odd. kulturní, Život starých Slovanů, díl II., sv. 2., kap. VII., Praha 1934, str. 40). Srov. také A. Meillet: Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes (7. vyd. 1934).

pravděpodobně nejsou už praindoevropského původu, což nasvědčuje tomu, že přeměna matriarchátu v patriarchát se odehrála teprve v době, kdy Slované již tvořili samostatnou jazykovou a kulturní oblast.

Bezpečně praindoevropský kořen mají slova „matka“, „bratr“ a „sestra“. Naproti tomu právě označením „otec“ se slovanské jazyky pozoruhodně odlišují snad od všech ostatních jazyků indoevropských. Již tato skutečnost může podporovat hypotézu, že ještě v praslovanské době bylo vývojové stadium, kdy pojem „otec“ nebyl znám a kdy se rody utvářely na principu matri-lineárním.

Je tu však ještě jiný výraz příbuzenského vztahu, který tuto domněnku podporuje: je to slovo „uj“ (oheim, avunculus), jež je pravděpodobně starší než slovo „otec“. Tento termín, jehož smysl je dnes již většinou nesrozumitelný, je zvláštním označením pro matčina bratra, ujce, jenž v dobách matriarchátu, kdy nebylo otcovské autority, měl vedle matky významný podíl na rozhodování v rodových záležitostech.⁴⁴⁾

Zůstává ovšem otázkou, z jakých konkrétních příčin a v kterém časovém rozmezí k předpokládané změně staroslovanského matriarchátu v patriarchát došlo. Můžeme však považovat za pravděpodobné, že i tu souvisel tento převrat s pokroky zemědělské výroby a s rozvojem chovu dobytka, jež odvedly muže od lovectví k produktivnější činnosti pastevecké a zemědělské a k hromadění jmění (zprvu hlavně v podobě stád dobytka), čímž nastaly hluboké změny v dělbě práce i ve vlastnických a dědických vztazích jak mezi muži a ženami, tak i mezi rodiči a dětmi. Dokud nelze předchůdce českých Slovanů bezpečně ztotožnit s některou z pravěkých „kultur“, nemůžeme se pokoušet ani přibližně datovat počátky to-

⁴⁴⁾ Vymykalo by se z rámce této studie a není také naším úkolem pouštět se do podrobnějších úvah o původu a souvislostech příbuzenské nomenklatury. Podrobnější linguistická analýza by však nepochybně přinesla nové podněty bádání o vývoji společenské struktury ve slovanském pravěku. V této souvislosti bylo by na př. cenné zjištění vývojových souvislostí mezi slovanským „otec“ a ugrofinským „ata“ a j.

hoto převratného procesu. Pravděpodobně však nechybíme, budeme-li hledat vznik staroslovanského patriarchátu již hluboko nazpět v předkristovské éře.⁴⁵⁾

A právě tak, jako jsou počátky otcovské rodové soustavy u starých Slovanů dosud zahaleny v temnotách, tak také nemáme dosud zcela jasno o posledních fázích jejího vývoje v době od sklonku V. do X. století po Kr. Avšak rozmach obchodu s otroky v této době, zřetelné majetkové a vojensky mocenské rozdíly mezi jednotlivými rody a kmeny, kmenová knížetství s vyspělou organizací hradišť, vznik prvních nadkmenových „státních“ útvarů — to vše nasvědčuje tomu, že rodové zřízení, založené na výrobní pospolitosti, vstoupilo do období rozkladu již dávno před přijetím křesťanství v českých zemích.

Kolektivní vlastnictví půdy a stád dobytka, jakož i pracovní a spotřební společenství, jež bylo ve starších dobách hospodářskou nezbytností, počalo se stávat přežitkem, jakmile začalo být využíváno nové produktivní síly v podobě bezprávných otroků, rabů, na jejichž bedra byla přenesena většina prací, které dříve museli konat svobodní členové rodů. Tak se počínají rody, jakožto základní hospodářské a společenské jednotky rozpadat v jednotlivé rodiny, zprvu snad převážně ještě polygamické, a teprve později monogamické. I tyto rodiny, sdružené v sousedských osadách, hospodařily z počátku asi ještě na podkladě občinové pospolitosti půdy. Ale nepochybně již v době předkřesťanské započal proces přechodu půdy do soukromého vlastnictví jednotlivých rodin. A můžeme také předpokládat, že již v této době počali kmenoví náčelníci a členové jejich družin uplatňovat v oblastech svého vlivu vrchnostenská práva na vlastnictví veškeré neosazené půdy a že již po-

⁴⁵⁾ Oprávněnost tohoto dohadu potvrzuje nejnověji studie sovětského prehistorika A. Udal'cova: Problema proischoždenija slavjan v svete sovremennoj arheologii (Voprosy istorii, 1949, 2. sv., str. 20). A. Udal'cov konstatuje na okrajích t. zv. tripolské kultury velký rozvoj dobytčárství a s ním souvisící přechod od matriarchálního k patriarchálnímu rodovému zřízení již na konci III. a na poč. II. tisíciletí před naší érou; obdobnou proměnu předpokládá Udal'cov v téže době i u předků středoevropských Slovanů.

čali uvádět v poddanskou závislost na sobě ty, jimž svěřili tuto půdu k obdělávání.

Proniknutí křesťanské ideologie do českých zemí urychlilo proces rozkladu patriarchálně rodového zřízení a znamenalo nesporně ve svých hospodářských, společenských a kulturních důsledcích veliký krok vpřed. Nelze však souhlasit s názory, jež v samotném přijetí křesťanské víry spatřují největší společenský převrat v celých českých dějinách.⁴⁶⁾ Takové závěry vycházejí, jak jsme viděli, z falešných představ, že obyvatelstvo našich zemí bylo v době počátků křesťanství na kulturní úrovni vnitroafrických divochů. Ale tak obrovský vývojový skok mezi t. zv. dobou pohanskou a křesťanskou rozhodně nebyl. Proces přeměny společenských řádů, jež křesťanská ideologie uspíšila, připravoval se již dlouhým předchozím vývojem v době pohanské.

Není zajisté sporu o tom, že křesťanské jednobozství mělo vliv na posílení charismatické autority nejmocnějších knížat a že vyspělá církevní organizace byla vzorem pro dokonalejší vybudování vládního aparátu v zemi. Je však rozhodně pochybené, jestliže se vznik českého státu vykládá tak, že úloha sjednotitele připadla tomu kmenovému náčelníku, jenž nejdříve přijal křesťanskou víru a nejhrolivěji se staral o její rozšíření. Nadkmenové sjednocování nezačalo teprve přijetím křesťanství, nýbrž již mnohem dříve, v dobách pohanských. A dříve než křesťanství vykonávala funkci „státotvorného“ činitele pravděpodobně již náboženská ideologie pohanská.

O pohanském náboženství českých Slovanů máme sice jen kusé zprávy, ale můžeme předpokládat, že se vyvíjelo obdobně jako u Slovanů polabských a podunajských, s nimiž byli naši předkové v úzkých stycích. A tu vidíme, že na rozdíl od starších dob, kdy bylo

⁴⁶⁾ Tak na př. Jan Slavík má zato, že „doba, kdy křesťanství nabývá u vládnoucí vrstvy vrchu nad pohanstvím, je největší převrat v dějinách kteréhokoliv evropského národa.“ (Vznik českého národa, I. Národ v době družinné, 1946, str. 22. — Slova v citátu proložena mnou. V. H.) Ve starších studiích hovoří Slavík o přijetí křesťanství dokonce jako o „velké revoluci“ (srov. na př.: Svatý Václav a ráz počátků křesťanství u Slovanů, str. 2.)

u Slovanů „tolik bohů, kolik rodů“, na sklonku pohanské doby již zjevně vystupuje mocensky odstupňovaná hierarchie široko daleko uznávaných božstev. Jsou tu také již i náběhy k víře v jednoho nejvyššího boha.⁴⁷⁾

Takovéto náboženské představy nevznikly „samy sebou“ a nelze je také odvozovat jen od vlivů křesťanského monotheismu na slovanské pohanství. Jsou nepochybně odrazem společenských změn, jež se projevíly rozkladem staré rodové pospolitosti, vzrůstem sociálních rozdílů a vznikem primitivních „státních“ útvarů nadkmenových. Nejmocnější kmenoví náčelníci, soustřeďující ve svých rukou vedle funkcí vládních, vojenských a soudních i funkce kouzelnicko-kněžské, využívali představ o různém stupni moci pohanských bohů k posílení své autority nad sousedními kmeny.

Ale ani tu nebylo náboženství primárním a rozhodujícím „státotvorným“ faktorem. Hlavní úlohu tu hrála především hospodářská a vojensko-mocenská převaha některých kmenových náčelníků a jejich družin, jež vedla k podrobení a vykořisťování sousedních kmenů slabších, dále potřeba společné obrany proti nepříteli a pod. Není jistě náhodou, že první slovanské říše ve střední Evropě vznikají tam, kde hrozí nejsilnější nepřátelský tlak, a že krystalizační jádra těchto říší se utvářejí již v době předkřesťanské v oblastech nejúrodnějších, hospodářsky nejvyspělejších a strategicky nejvýhodnějších (pravděpodobný střed říše Samovy a centra říše Velkomoravské v povodí Dunaje a jeho přítoků, centra Slavníkovců a Přemyslovců v Polabí a dolním Povltaví).

Neodpovídalo by proto skutečnosti, kdybychom v samotném datu, kdy rod Přemyslovců přijal křesťanství, spatřovali jeden z epochálních mezníků v českých dějinách. Pravděpodobně ještě po celé desáté století zůstala společenská struktura v podstatě v té podobě, jak se utvářela v českých zemích již v poslední fázi doby předkřesťanské.

Teprve na rozhraní X. a XI. století dochází k výrobním změnám, které pronikavě zasahují i do sociální skladby a znamenají počátek

⁴⁷⁾ L. Niederle: Život starých Slovanů, II. díl, 1. sv., 1916, str. 177 a d.

přechodu k novému období ve společenském vývoji našeho národa. S likvidací posledních zbytků kmenové soustavy po vyvraždění Slavníkovců nastávají velké proměny ve vlastnictví půdy, jež vedou k zvýšení zemědělské výrobnosti a k intenzivnějším formám vykořisťování. Děje se to jednak plným využitím rabských sil na nově zakládaných knížecích, klášterních a šlechtických dvorcích, jednak stále větším uváděním dotud většinou svobodných drobných zemědělců v poddanskou závislost. Jos. Šusta charakterisuje toto období od konce X. do sklonku XII. století jako „dobu rozkvětu otroctví“, a poukazuje na to, že zatím co v dřívějších dobách nižší produktivity byli otroci z našich zemí ve velké míře vyvázeni, nyní se naopak stávají předmětem dovozu.⁴⁸⁾ Otroci, soustředění ve vrchnostenských dvorcích a při hradech, uplatňují se — podle Šusty — „jako pravidelná, podstatná součást velkostatku“ a vykonávají nejen veškeré práce zemědělské, nýbrž i velmi specialisované práce řemeslné a průmyslové v rámci naturálního hospodaření této doby.

Avšak již A. N. Jasinskij poukázal na to, že Šusta pod vlivem německých historiků Inama-Sternegga a Hildebranda značně přecenil význam otroctví jakožto výrobní síly v českých dějinách XI. a XII. století.⁴⁹⁾ Primitivní patriarchální rabství u slovanských národů nelze klást na roveň otrokářským soustavám, jak se vyvinuly zvláště ve sféře antické říše římské. Výrobní i sociální situace slovanských patriarchálních rabů byla podstatně jiná než situace antických otroků.

Rozdíl je především v tom, že u nás nedochází v této době nikde k takové koncentraci výroby jako v antických přístavech, rukodílných nebo na latifundiích. Pozemkový majetek českého panovníka,

⁴⁸⁾ Jos. Šusta: Otroctví a velkostatek v Čechách (ČČH, V., 1899, znovu otištěno v Šustových Úvahách a drobných spisech historických, I., 1934, str. 68—92).

⁴⁹⁾ A. N. Jasinskij: Očerki i izsledovanija po social'noj i ekonomičeskoj istorii Čechii v srednie veka, I. díl, Jurjev 1901, str. 111 a d.; otázkou rabských pracovních sil v Kijevské Rusi se souhrnně obírá B. Grekov v díle Krest'jane na Rusi..., str. 141 a d.; srov. také K. V. Ostrovitjanov: Očerki ekonomiki dokapitalističeskich formacij, Moskva, 1945.

šlechty i klášterů zabíral sice již v XI. a XII. století velkou část vnitrozemí a zasahoval leckde již hluboko do pohraničních oblastí, ale nešlo tu o državy scelené jako byly starořímské latifundie, neboť velká část půdy zůstávala stále ještě v rukou drobných, samostatně hospodařících svobodných zemědělců. Proto také třídní rozpory mezi rozptýlenými houfci rabů a jejich vlastníky se u nás nemohly vystupňovat do tak nesmiřitelných protiv, jako tomu bylo na př. v otrokářském systému starořímském. Zvláště pak je situace rozdílná v tom, že dvorcové hospodaření, založené na otrocké práci, rozvíjí se v českých zemích současně s počátky procesu feudalismu, pro něž se vytvořily některé podmínky rovněž již v dobách předkřesťanských.

O časovém rozsahu období, jež nazýváme feudálním, jsou rozdílná mínění, pramenící hlavně z toho, že měšťácké dějepisectví spojuje s pojmem feudalismus nesprávné představy. Velmi často se feudalismus zaměňuje prostě s t. zv. vasalstvím a lenním zřízením, při čemž se zpravidla klade hlavní důraz na osobní a věcně právní závislosti mezi nestejně mocnými vladaři, na vasalské úvazky šlechty vůči panovníkovi a pod. Tato lenní soustava, jež se rozvinula v západní Evropě již v VIII. a IX. století, vyžila se do poloviny XIII. věku; v pozdějších dobách už byla více méně prázdnotou formalitou.⁵⁰⁾

Jiného významu a také jiného časového vymezení nabývá však pojem feudalismus, jestliže nehledáme jeho hlavní znaky ve formálně právních vztazích mezi hrstkou představitelů vládnoucí třídy, nýbrž zkoumáme-li jej především s hlediska způsobu vykořisťování pracujících mas. Tu nejsou rozhodujícím rysem feudalismu vasalské závislosti mezi císařem, králi, knížaty a šlechtici, nýbrž především zvláštní výrobní a sociální vztahy mezi vlastníky nejdůležitějších výrobních prostředků na jedné straně a pracujícím lidem na straně druhé.

Hlavním výrobním prostředkem v době feudalismu je půda, neboť průmyslová produkce je v tomto období převážně ještě jen na stupni

⁵⁰⁾ Tak pojímá feudalismus většina buržoasních historiků; srov. na př. Marc Bloch: La société féodale (L'évolution de l'humanité, XXXIV bis, 2 díly, Paříž 1940).

řemeslné a domácí malovýroby. A pro celou epochu feudalismu je charakteristické, že většina půdy je v rukou privilegovaných vlastníků (panovníka, šlechty a feudální kněžské kasty), kteří dávají větší nebo menší část z ní k užívání drobným výrobcům, sedlákům za pozemkovou rentu. Tuto rentu pak platí sedlák buď ve formě robot na panských statcích (čímž odvádí svému vykořisťovateli nadhodnotu v její původní, nezastřené formě nadpráce), nebo ve formě zemědělských produktů (naturálií) anebo konečně ve formě peněžitých platů.⁵¹⁾ Feudální vztah mezi vlastníkem půdy a nevolným sedlákem není zpravidla výsledkem dobrovolné oboustranné dohody — jak tvrdí buržoasní historikové — nýbrž výsledkem převážně mimoekonomického přinucení a násilí, jež vykonávají mocní na slabých a bezbranných. Na rozdíl od úplně bezprávných otroků má poddaný selský lid právo na movitý majetek, na vlastnictví výrobních nástrojů a po př. i na dědičné držení propůjčené mu půdy, ale nemá ani osobní svobody (s výjimkou hrstky t. zv. svobodníků) ani nijakých politických práv; dědičným poddanstvím (nebo jeho tužší formou, nevolnictvím) je připoután k půdě a ke svým vrchnostem, které nad ním vykonávají veškerou vládní moc.

Obdobná hospodářsko-společenská zřízení, jež označujeme jako feudální, utvářejí se na určitém stupni vývoje produktivních sil v dějinách většiny civilisovaných národů. Nemají však všude stejný průběh a stejně dlouhé trvání.⁵²⁾ Ani v Evropě neprobíhal vývoj feudalismu jednotně a rovnoměrně a nelze jej vtěsnat do společných časových hranic. Jinak se utvářely feudální soustavy v zemích západních, jinak na jihu a opět jinak v Evropě střední a východní.

Jaké jsou časové hranice *epochy feudalismu* v českých zemích? Rozhodující obrat, kdy feudální vztahy nabývají u nás ve výrobních poměrech převahy, nastává již pravděpodobně kolem polovi-

⁵¹⁾ Rozbor jednotlivých forem feudální pozemkové renty viz v Marxově Kapitálu III., 2, kap. 47; rovněž V. I. Lenin: Razvitie kapitalizma v Rossii (Sočinenija, tom 3, Moskva 1946, str. 140 a d.); P. I. Ljaščenko: Istorija narodnogo chozjajstva SSSR, tom I., Moskva 1947, str. 117 a d.

⁵²⁾ B. Engels: O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoasie (čes. překlad, Praha 1946) a j.

ny XII. století. V té době se již patriarchální rabství podstatně zmírňuje a mění se v poddanskou závislost; do konce XII. století instituce otroků u nás úplně mizí. Zároveň však také většina dotud svobodných drobných zemědělských rodin ztrácí svou osobní svobodu i vlastnictví půdy, na níž pracuje, a upadá do poddanské závislosti na feudálních vrchnostech. A tato poddanská závislost selského lidu zůstává základním charakteristickým znakem výrobních a společenských poměrů v českých zemích až do poloviny XIX. století

V celé této epoše feudalismu, představující zhruba sedm set let našich národních dějin, je poddaný selský lid daleko nejpočetnější společenskou složkou národa. Podobné časové hranice má feudální zřízení ve většině zemí středoevropských. Avšak vývoj českého feudalismu má některé zvláštnosti, jež určují jeho specifické fáze, o nichž se můžeme v rámci tohoto pojednání jen stručně zmínit.

Nebereme-li v počet období od konce X. do poloviny XII. století — jež považujeme za přechodní dobu k feudálnímu zřízení s prvky otrokářskými — pak zjišťujeme v epoše českého feudalismu čtyři hlavní vývojové fáze.

První z nich, přibližně od poloviny XII. století do husitské revoluce, je dobou mocného růstu výrobních sil, jež vyvolává mnohé změny ve způsobech zemědělské i průmyslové produkce. V českém dějepisectví dosud převládal názor, že hospodářský rozmach českých zemí v tomto období je dílem německých kolonistů, kteří se z přelidněného západu houfně valili do střední Evropy. Nová badání však ukazují, že tu starší české dějepisectví podlelo vlivu německých padělatelů dějin.⁵³⁾ Vnější kolonisace sice přispěla k zrychlení hospodářského rozvoje českých zemí, avšak rozsah její působnosti nebyl zdaleka tak veliký, aby mohla být pokládána za jediného a rozhodujícího činitele hospodářského, společenského a kulturního pokroku v tomto období. Vskutku rozhodující úlohu tu hrál především růst vnitřních produktivních sil, jež započal již před německou kolonizací a pokračoval i v době, kdy již vlna kolonisace opadla.

⁵³⁾ Falešným vlivům německé historiografie podlelo v mnohém ohledu i základní české dílo o kolonizaci od J. V. Šimáka: Středověká kolonisace v zemích českých (Praha 1938).

V zemědělství se v tomto období zvyšuje výrobnost jednak rozšířením osevní plochy (soustavné osidlování vnitrozemí i lesnatých pohraničních oblastí), jednak intensivnějším obděláváním půdy (dokonalejší způsoby orání, lepší využití tažné síly zvířat a pod.). Neméně důležité změny nastaly v této době i v průmyslové výrobě a ve směně produktů: s rozvojem měst jakožto privilegovaných středisek specialisované cechovní řemeslné malovýroby a trhů nadobro zaniká řemeslná práce rabů, konaná převážně jen pro potřebu vrchností. Zdokonalují se výrobní techniky a zavádějí se nové obory řemeslné produkce. Pro Čechy je v první fázi feudalismu zvláště charakteristický neobyčejný rozmach hornictví, jež mělo rozhodující podíl na tom, že české země dospěly k první velké krizi feudalismu již v první čtvrti XV. století — mnohem dříve než většina ostatních zemí střední Evropy. Přejít od povrchového dobývání kovů k hlubinné těžbě a otevření stříbrných ložisek ve 13. století, z nejbohatších v tehdejší světě, vede k zrychlené přeměně hospodaření naturálního v peněžní, zejména od velké měnové reformy Václava II. roku 1300.⁵⁴⁾ Současně s touto přeměnou nastává pak i hospodářský rozmach českých měst, vzestup domácího i zahraničního obchodu a proměna poddanských pozemkových rent z formy robotní a naturální ve formu převážně peněžitou.

Z této změněné hospodářské základny vyrůstá nová složitější třídní struktura společnosti, než byla na samém počátku feudální epochy. Společenské rozpory se neomezují již jen na feudální vlastníky půdy a poddané sedláky, nýbrž projevují se i v konfliktech feudálů mezi sebou (šlechty proti duchovenstvu, vyšší šlechty proti nižší a pod.), dále v bojích šlechty a církevních hodnostářů proti městům, v zápasech kupeckého patriciátu (převážně německého) proti řemeslnickým mistrům, proti plebejským živlům ve městech a pod.

Husitská revoluce, v níž vyústily rozpory těchto protikladných společenských složek, znamenala první veliký otřes feudálního společenského zřízení v celé střední Evropě. Její hlavní nápor se sou-

⁵⁴⁾ O funkci peněz ve feudálním hospodářství viz nejnověji práci F. J. Michalovského: *Očerki istorii deneg i deneznogo obraščeniija*, tom I., *Dengi v feodal'nom chozjajstve* (Moskva 1948).

středil proti přebujelé moci duchovenské feudální kasty, jejíž pozemkový majetek narostl v první fázi feudalismu tak, že na počátku XV. století již zaujímal polovinu veškeré půdy v zemi. Toto obrovské jmění bylo spolu s nesmírným finančním vykořisťováním (desátky, odpustky a pod.) materiální základnou i pro ideologickou nadvládu církve, jež se projevovala v celém tehdejší politickém a kulturním životě a vtiskla prvnímu období feudalismu theokratický charakter.

Dějinný význam husitství je především v tom, že český národ byl prvním z evropských národů, jenž zahájil rozhodný útok proti této nejmocnější složce feudální soustavy. O celých sto let dříve než většina ostatních zemí západní a střední Evropy vystoupil český lid proti přebujelé hmotné i duchovní nadvládě římské církve. Husitské hnutí, přestože skončilo po patnáctiletých urputných bojích s domácí i zahraniční reakcí porážkou nejlepších revolučních živlů, zanechalo velké a trvalé dílo v českých dějinách.

Husitství podlomilo především materiální moc církve tím, že provedlo obrovský přesun v držbě půdy zesvětštěním (sekularisací) většiny církevního majetku pozemkového. V Čechách, kde tento ve své době jedinečný převratný proces proběhl nejdůsledněji, jsou ještě po staletích patrné jeho účinky na rozdíl od Moravy, kde byl méně radikální a zvláště od Slovenska, kde k němu revoluční cestou vůbec nedošlo. V jiných evropských zemích — pokud vůbec provedly sekularisaci církevní půdy v době feudalismu — nastal obdobný proces teprve o sto let později, v t. zv. době reformační.

Dalším velkým dílem husitského revolučního hnutí bylo setřesení rafinovaného systému finančního vyssávání se strany Říma, kam v době předhusitské odplývaly obrovské sumy peněz v podobě odpustků, desátek a nejrůznějších forem poplatků za propůjčování církevních hodností a pod. Tomu byl učiněn v husitské době rázný konec a české země přestaly být polokoloniální sférou italských bankovních domů, úzce spojených s římskou kurií.

Avšak nejen hmotná, nýbrž také ideologická nadvláda feudální kněžské kasty nad českým národem byla na celá dvě století otřesena. Husitství, bojující proti slepé autoritě římského papeže, mocně

otřásl scholastickým dogmatismem a mysticismem a pomáhalo otvírat brány důvěře v rozumové poznání. Od husitské doby ztratila kasta kněží definitivně monopol vzdělání a používání latinského jazyka, lidu nesrozumitelného. Zároveň přestalo být římské kněžstvo v Čechách rozhodujícím politickým činitelem a jeho domněle nadpřirozená gloriola byla hluboce otřesena tím, že ztratilo výhradní právo na přijímání pod obojí způsobou. Právo všeobecného přijímání pod obojí, přiznané Čechům koncilem basilejským, bylo z největších ústupků, jaký kdy římská církev v dogmatických věcech učinila. Přes to, že to byl jen ústupek dočasný a taktický, jeho důsledky byly pro další vývoj církve nesmírné, neboť jím byl dán základ k velkému rozkolu církevnímu, který se pak projevil v mezinárodním měřítku v XVI. století odštěpením celé řady protestantských církví od Říma.

Husitství otřásl také druhým velkým sloupem feudální soustavy, jímž byla vedle církve panovnická moc. Panovník přestal být v dobách pohusitských absolutistickým samovládce, jakým byl ve starších dobách. Jeho statky byly rozchváceny, jeho vladařská moc omezena a dokonce i svatozář domněle božského původu jeho moci byla otřesena. V husitské době objevují se již myšlenky zcela protimonarchické, republikánské, kladoucí rozhodování o věcech veřejné správy do rukou „velké obce“, t. j. shromáždění všeho obyvatelstva bez rozdílu společenského postavení.

Husitství, jež bylo nejen velkým hnutím sociálním, nýbrž i velkou vlasteneckou válkou českého lidu, mělo rozhodující vliv i na další vývoj národnostní. Husitský lid, bojující proti bohatému německému patriciátu a hierarchii, bojoval nejen proti svým utiskovatelům sociálním, nýbrž i národnostním. Vypuzením německých vykořisťovatelských vrstev z Čech a odražením vojenských intervencí evropské reakce byly české země zachráněny před osudem utonutí v germánském moři, jaký potkal na severu Slovanů polabské a na jihu většinu Slovanů alpských. Husitství mocně posílilo české národní sebevědomí a přivedilo rozkvet českého jazyka a národní kultury. V husitské době jasně ožilo v českém národě i povědomí pospolitosti s ostatními slovanskými národy.

[Konečně jedním z největších kladných výsledků husitství bylo vytvoření slavných pokrokových a revolučních tradic, jež se staly mohutnou reální silou v dalších osvobozovacích bojích českého národa.⁵⁵⁾ Tradice nepřemožitelné lidové revoluční armády husitské ožívá vždy znovu a znovu v nesčetných českých i slovenských selských bouřích XV.—XVIII. věku, ožívá v národním obrození, v červnových barikádových bojích v Praze roku 1848, v revolučním dělnickém hnutí, v národně osvobozovacím boji za první světové války, v bojích českých i slovenských dobrovolníků v protifašistické válce ve Španělsku a konečně i v posledním velkém vlasteneckém zápasu československého lidu s německými okupanty.

Ale přes všechna tato veliká aktiva, jež činí z husitství nejslavnější dobu českých dějin, neznamena husitské hnutí počátek nové epochy ve vývoji společenských řádů v českých zemích. Husitství sice mocně otřásl feudálním společenským zřízením, ale nedokázalo je do základu vyvrátit. Nejradikálnější představitelé husitského hnutí volali sice již po tom, „pánův aby nebylo a jeden druhému aby poddán nebyl“ a aby půda, rybníky, louky a lesy byly všem svobodné. Ale podmínky pro tak dalekosáhlý převrat nebyly tehdy ještě zdaleka zralé. A tak podobně jako v pozdějších měšťáckých revolucích vybojoval proletariát mocenské posice buržoasii, tak také husitské houfy sedláků a městského předproletariátu krvácely za cíle, jejichž ovoce se zmocnila po Lipanech feudální šlechta s městy, jež se podělily o veškerou rozchvácenou půdu církevní, královskou i patricijskou.

Tak zůstává feudální poddanská závislost selských mas na pozemkových vrchnostech základem výrobních a společenských poměrů i v druhé fázi feudalismu — v období od husitské revoluce do porážky bělohorské. Podobně jako ve většině zemí západní a střední Evropy projevují se i u nás v druhé polovině XV. století účinky velké zemědělské krise, jež je provázána odklonem šlechty od rentového hospodaření, přechodem od zemědělské malovýroby

⁵⁵⁾ Zdeněk Nejedlý: Komunisté — dědici velikých tradic českého národa; Z. Nejedlý: Odkaz našich národních dějin (Praha 1947).

k velkovýrobě, růstem panských velkostatků, přeměnou orné půdy v rybníky a pastviny a útekem selského lidu z venkova do měst.⁵⁶⁾ K. Marx objasnil na anglických poměrech, jaké dalekosáhlé důsledky měl v západoevropských zemích tento „proces odlučování výrobcova od výrobních prostředků“ pro vznik kapitalistické produkce a pro zrychlení rozkladu feudální soustavy.⁵⁷⁾ Avšak hospodářský vývoj nepostupoval ve všech oblastech Evropy rovnoměrně a tak se ve střední Evropě vytvářela situace jinak než v zemích západoevropských.

Přemístění hlavních obchodních středisek ze Středozevního i Baltického moře na atlantické pobřeží v době velkých zámořských objevů postavilo české země stranou mezinárodních obchodních cest a mělo rozhodující vliv na zpomalení rozvoje průmyslu i směny produktů. Zatím co na západě rychlý proces přeměny obchodního kapitálu v průmyslový umožňuje od XVI. století zvláště rozvoj textilních manufaktur, u nás zůstává většina průmyslových odvětví v této době ještě na stupni cechovní řemeslné malovýroby.

Na rozdíl od Anglie, kde velké možnosti exportu vlny a suken ženou feudální velkostatkáře k přeměně orné půdy především v pastviny pro ovce, pro českého šlechtice je nejvýnosnějším zakládání rybníků; od poloviny XVI. st., kdy je zemědělská krize vystřídána novou konjunkturou, obrací se pak čeští velkostatkáři opět ve větší

⁵⁶⁾ Srov. Fr. Hrubý: Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI. (ČCH, XXX, 1924). — Podobně jako téměř všude ve střední i západní Evropě byla i v českých zemích v době zemědělské krise vydána řada drastických zákonů, jež měly zamezit útek poddaných z venkova do měst. V jednom z nich, v nálezu zemského sněmu ze 14. března 1487, viděl Palacký a po něm i někteří jiní starší historikové rozhodující mezník v porobení selského lidu a utužení feudalismu v Čechách. Novější historiografie však právem popírá epochální význam tohoto data i podobných nařízení. — Naproti tomu na Slovensku znamená velký mezník v dějinách feudalismu rok 1514, kdy ztroskotání selského povstání v Uhrách uvrhlo pracující masy do poroby, v jaké se ocitl selský lid v českých zemích teprve v době pobělohorské (Št. Janšák: Slovensko v době uhorského feudalismu. Hospodářské pomery od r. 1514 do r. 1848, Bratislava 1932).

⁵⁷⁾ Kapitál I., str. 568 a d. — Srov. též M. Dobb: Studies in the development of capitalism (London 1946).

míře k produkci obilní. Větší rozsah než výroba sukna mělo u nás plátenictví, v němž již v druhé polovině XVI. století proniká místy (zejména v severních Čechách) t. zv. nákladnický systém, který však není organizován domácími podnikateli, nýbrž zástupci velkých kapitálových domů středo- a jihoněmeckých. Nákladnickým (faktorským) systémem dostává se již výrobce do závislosti na kapitalistickém odběrateli výrobků. Ale tento systém je teprve prvním krokem k přechodu od řemeslné malovýroby ke kapitalistické velkovýrobě, neboť nerevolucionuje ještě výrobu a nevytváří průmyslového proletariátu. Šlo tu stále ještě jen o domácí a cechovní malovýrobu polotovarů, jež se většinou dohotovovaly v augšpurských a norimberských manufakturách, odkud se pak rozvážely na daleké trhy po Evropě i do zámoří.

Toliko v hornictví a hutnictví, jež jsou v té době nejdůležitějšími obory české průmyslové výroby, uplatňuje se ve větší míře kapitalistické podnikání, ale i tu mají převahu kapitálové investice německých bankovních domů nad domácími podnikateli. Téměř veškerá ostatní průmyslová produkce (ať již cechovní řemesla ve městech nebo průmyslové podniky na panských velkostatkách) měla stále ještě jen omezený rozsah, i když místy již pracovala pro zahraniční trh.

V době konjunktury řemeslné výroby a nového rozmachu těžby kovů v XV. a první polovině XVI. století uhájilo cechovní měšťanstvo v úporných bojích se šlechtou alespoň část svých mocenských posic, kterých si vydobylo v husitské revoluci. Avšak veliký hospodářský otřes, vyvolaný téměř v celé Evropě přílivem drahých kovů ze zámoří, přivodil i v českých zemích „cenovou revoluci“ a s ní i úpadek českého hornictví, jenž měl pak v třicetileté válce podstatný vliv na úplné zhroucení hospodářské i politické moci měst, podlomené již nezdařeným odbojem proti Habsburkům r. 1547.⁵⁸⁾

⁵⁸⁾ B. Mendl: Les grandes découvertes et l'argent de Bohême (1935). — Úpadek hornictví týkal se především těžby stříbra. Naproti tomu železářství zaznamenává na přelomu XVI. a XVII. století významný technický pokrok zavedením prvních vysokých pecí v Čechách, a doba třicetileté války přivodila nebyvalou konjunkturu ve výrobě železa. (Srov. J. Kořan: Staré české železářství, Praha, 1946.)

Ve finanční a úvěrové krizi na sklonku XVI. a na počátku XVII. století byly do základů otřeseny i hospodářské pozice nižší české šlechty. Tentó t. zv. rytířský stav, jenž rozchvácením církevních statků v husitské revoluci dostoupil zenitu své hospodářské i politické moci, dohrál s pokroky válečnictví již v XV. století svou historickou úlohu a po celé XVI. století vedl zoufalý boj zprvu s městy a později s panskými velkostatkami, které stále dravěji pohlcovaly rozdrobenou zemanskou půdu. Hrstka nejbohatších panských velkostatkářů nabyla v době agrární konjunktury ve století XVI. hospodářské i politické převahy, kterou neotřásla ani náhlá hospodářská krize na konci XVI. století. Vzrůst šlechtických velkostatků vedl již v době předbělohorské na některých místech k utužování poddanství a k zvyšování robotních povinností sedláků na panské půdě. Vcelku však byla poddanská závislost selského lidu na šlechtě v této době nesrovnatelně menší než v době pobělohorské. V tom se lišila situace v českých zemích od poměrů ve většině zemí okolních.⁵⁹⁾

Teprve t. zv. stavovské povstání z r. 1618, jímž vyvrcholila hospodářská krize a jež ztroskotalo v bělohorské porážce, znamená radikální obrat v postavení českých pracujících mas a počátek třetí fáze ve vývoji českého feudalismu, která končí až zrušením nevolnictví r. 1781. Zpustošení měst i venkova třicetiletou válkou, vyhnání nekatolíků ze země, finanční zhroucení, obrovské pozemkové konfiskace, jimž padly za oběť tři čtvrtiny veškeré půdy v Čechách, pokles počtu obyvatelstva na polovinu předválečného stavu — to vše vytvořilo podmínky pro refeudalisaci českých zemí, t. j. pro nové utužení otřesených feudálních řádů, ve formách mnohem tvrdších a bezohlednějších než kdykoliv předtím.

Po zhroucení hospodářského a politického významu měst i drobné zemanské šlechty vrcholí proces koncentrace půdy v rukou panských velkostatkářů, z valné části cizích přistěhovalců nebo národ-

⁵⁹⁾ O uvolnění feudálních vztahů v českých zemích i v Rakousích v době předbělohorské svědčí i skutečnost, že nedlouho před bitvou na Bílé hoře snažily se oba nepřátelské tábory získat selské masy na svou stranu demagogickými sliby, že bude zrušeno poddanství a dána sedlákům úplná svoboda.

ních odrodilců, s německo-rakouským panovníkem v čele. Vedle nich vystupuje znovu na scénu jako mocný feudální vlastník také duchovenský stav, kasta mnichů a kněží, kteří se znovu zmocňují ideologické nadvlády nad českým národem, tak jako v první fázi feudalismu — v době předhusitské.

Proti těmto vládnoucím vrstvám, v jejichž rukou je vrchní vlastnictví převážně většiny půdy, stojí zbědovaný selský lid, jenž po vypovězení valné části měšťanstva, inteligence a drobné zemanské šlechty ze země, zůstává skoro samojediným představitelem českého národa. Tvrdý daňový systém absolutistické vlády, jehož tíha dopadá především na pracující masy, odšává obrovské finanční sumy do Vídně a uvádí české země do polokoloniálního postavení vůči Rakousku. Šlechtická nadvláda a vykořisťování selského lidu, jak peněžitými a naturálními platy, tak zvláště neslýchanými robotami na panských velkostatkách, uvrhují českého poddaného do situace, kterou možno plným právem označovat jako nevolnictví.⁶⁰⁾

Celá tato fáze feudalismu je dobou zostřujících se třídních bojů pracujícího selského lidu proti bezohlednému znevolení a vykořisťování jak se strany panských velkostatkářů, tak i se strany německo-rakouského vládního aparátu. Dobu pobělohorskou vyplňuje téměř nepřetržitý řetěz lokálních selských vzpour, jež navazují na staré husitské revoluční tradice a udržují v českém národě ducha odboje proti sociálním i národnostním utiskovatelům. Ale všechny tyto zoufalé pokusy o setřesení feudálního vykořisťování byly utopeny v krvi. Takový byl i osud největšího selského povstání v českých zemích, jež roku 1680 vzplálo téměř ve všech krajích Čech i v některých oblastech Moravy.

Teprve v druhé polovině XVIII. století růst nových produktiv-

⁶⁰⁾ Grünberg, Pekař a jiní hájí názor, že český sedlák ani v době pobělohorské nebyl nevolníkem, nýbrž jen dědičným poddaným. Naproti tomu Kaizl, Kadlec, Kalousek a j. považují právem za nevolnictví takový stav, kdy poddaný neměl možnosti měnit svou vrchnost a byl po celý život připoután k půdě jako její příslušenství. Pojem nevolnictví nelze zaměňovat s pojmem otroctví; jestliže tak činili někteří právníci XVII. a XVIII. století, není to ještě důvodem, jak se domnívá Grünberg a po něm Pekař a j., že bychom neměli tohoto výrazu užívat.

ních sil (technické vynálezy, jež přinesla průmyslová revoluce na západě, dále růst populace a j.) stupňuje nesmiřitelné rozpory se stávajícími výrobními poměry, založenými na feudálních privilegích šlechty. Tyto rozpory zostrují třídní zápasy mezi selským lidem a šlechtou, které vyvrcholily ve velkém boji za zrušení nevolnictví a za svobodu pracujícího lidu v selském povstání z roku 1775. Ačkoliv i toto povstání — podobně jako téměř všechny předchozí selské bouře — bylo krvavě potlačeno, mělo přesto rozhodující vliv na urychlené řešení nevolnické otázky se strany habsburské vlády, jejíž zájmy se v této době (zvláště po ztrátě Slezska) v mnohém ohledu příkře rozcházely se zájmy feudálních vrchností.

Řada změn v sociálním postavení selského lidu, k nimž došlo v letech 1775 — 1781, ohlašuje počátek poslední vývojové fáze v epoše českého feudalismu. T. zv. raabisace na komorních a exjesuitských statcích, částečná reluce robot na peněžité platy, omezení vrchnostenského soudnictví nad poddanými, zrušení útrpného práva, zlomení ideologické nadvlády církve a zvláště pak dekret z r. 1781 o zrušení nevolnictví znamenají počátek úplného rozkladu feudálního společenského zřízení.⁶¹⁾

Zrušení nevolnictví bylo nutným krokem pro přechod ke kapitalistickému podnikání, neboť znamenalo především uvolnění pracovních sil, nezbytných k průmyslové velkovýrobě. Zároveň byla již v době vlády Marie Terezie a pak zejména za Josefa II. učiněna mnohá další opatření, směřující k prolomení cechovních omezení a k rozvoji kapitalistických manufaktur.⁶²⁾

⁶¹⁾ Roku 1785 bylo formálně zrušeno nevolnictví v Uhrách, ale ve skutečnosti se mnohde udrželo, zvláště na Slovensku, až do poloviny XIX. století.

⁶²⁾ Zatím co na západě vyhrává již v XVII. století manufakturní velkovýroba svůj boj s cechovní řemeslnou maloprodukcí, u nás začínají první náběhy k manufakturní výrobě na rozhraní XVII. a XVIII. věku. Teprve po ztrátě Slezska, v druhé polovině XVIII. století nastává rozmach manufakturní produkce. A je charakteristické pro situaci v českých zemích, že se tu v počátcích manufakturního podnikání takřka vůbec neuplatňuje obchodní kapitál měšťanský. Převážná většina manufaktur, jež vznikly v této fázi feudalismu, byla založena šlechtou a byla součástí jejího velkostatkářského podnikání, neboť tu šlo většinou o výrobu textilní, pro niž dodaly suroviny (vlnu, len) velkostatky. Podstatná část výrobního

Feudální reakci podařilo se sice po vypuknutí buržoasní francouzské revoluce z roku 1789 zvrátit některé reformy z josefínského období a udržet ještě přes půl století selský lid v poddanství a v plnění robotních povinností. Ale změny ve způsobu zemědělské produkce (přechod od trojstranného systému k nepřetržité kultivaci půdy, pěstování nových zemědělských plodin, a j.) a zmírnění osobních závislostí selského lidu na vrchnostech zvýšily hmotnou i kulturní úroveň vesnice a měly vliv na další uvolňování feudálních pout. Právo volného stěhování poddaných přesunuje reservoár výrobních sil, zvláště bezzemků, z venkova do měst, kde hledají obživu v nově zakládaných průmyslových podnicích.

Tento sociální proces má pro celý český národ dalekosáhlé důsledky, neboť přináší posílení českého charakteru poněmčených měst a s ním i jeden z důležitých předpokladů pro obrození naší národní kultury a zformování novodobého českého národa. Ale zároveň vytváří i jednu ze základních podmínek pro hlubokou změnu výrobních poměrů, která přivede k pádu celé feudální soustavy.

Období od osmdesátých let XVIII. století do roku 1848 není jen poslední fází v epoše feudalismu; je to zároveň i období přechodu k novému společenskému zřízení kapitalistickému. V této době se uvolňují nejen pouta, jež vízí poddaného sedláka k panské půdě, nýbrž i cechovní pouta, jež brzdí přechod od řemeslné malovýroby k průmyslové velkovýrobě. V průmyslovém podnikání počínají se vedle šlechtických velkostatkářů uplatňovat stále pronikavěji i podnikatelé z řad městského obchodnictva, převážně německého. V třicátých a čtyřicátých letech XIX. věku — skoro o půl století později než na západě — nastává u nás s rozšířením parního stroje převrat v průmyslové výrobě od manufakturního stadia k továrnímu. A v souvislosti s ním dochází k řadě dalších

procesu (předání, tkaní) se v této době konala ještě ručně, domáckou prací členů nevolnických rodin. — Srov. metodicky velmi poučnou diskusi o ekonomické povaze prvních ruských manufaktur v časopise „Voprosy istorii“, jejíž výsledky shrnuje stať S. Strumilina: *Ekonomičeskaja priroda pervych russkich manufaktur* (Voprosy istorii, 1948, č. 6, str. 60—70).

výrobních změn (vzrůst těžby uhlí a železa, nové obráběcí stroje, zatlačující řemeslo a domácí výrobu, rozvoj komunikací, zrychlující směnu zboží a m. j.), jež vytvářejí další předpoklady pro přechod k hospodářsko-společenské soustavě kapitalistické.

V oblasti společenské struktury projevuje se tato změna růstem protikladů mezi městy a venkovem a vznikem nových protikladných společenských tříd: na jedné straně je to neproduktivní, vykořisťovatelská kapitalistická buržoasie, jež je vlastníkem nových důležitých výrobních zařízení (továren, dolů a p.) i veškerého v nich vyrobeného zboží, a na druhé straně průmyslový proletariát, který je sice osvobozen z nevolnických pout, ale nevlastní již ani výrobní prostředky ani své výrobky a nemá jiného zboží na prodej než svou pracovní sílu. Tak vzniká nová, specificky kapitalistická forma výrobního procesu a nová forma vykořisťování, spočívající ve využití pracovní síly proletářovy jakožto zdroje nadhodnoty, jež umožňuje hromadění kapitálu a jeho další zužitkování v rukou vykořisťovatelových.

Jestliže v epoše feudalismu byly základem třídní struktury společnosti na jedné straně feudální vlastníci půdy a na druhé straně poddaní sedláci, pak v celé epoše kapitalismu jsou rozhodující třídní protiklady mezi kapitalistickou buržoasií a průmyslovým proletariátem. Pro české i pro slovenské poměry je pak zvláště charakteristické, že právě tak jako v některých fázích feudalismu i v epoše kapitalismu jsou parazitní vykořisťovatelé českého pracujícího lidu z valné části i jeho utiskovateli národnostními.

Tato skutečnost měla rozhodující vliv na to, že se český národ, podobně jako ostatní utlačené národy habsburské monarchie, opozdil ve svém vývoji a že se nemohl již v době svého „obrození“ konstituovat v nezávislý národní stát, neboť narazil „na své cestě na urputný odpor vedoucích vrstev panujících národů, které již dávno stanuly v čele státu...“⁶³⁾

Toto vývojové zpoždění určilo pak zvláštní rysy českého buržo-

⁶³⁾ J. Stalin: *Marxismus a národnostní a koloniální otázka* (Praha 1945, str. 14).

asně revolučního hnutí roku 1848. Nově vznikající česká buržoasie, jež se teprve pozvolna počínala politicky emancipovat od buržoasie rakousko-německé, nebyla schopna vést do důsledků boj s feudální a absolutistickou reakcí; její pravicové křídlo, jež udává celému hnutí směr, kolísá a přechází nakonec do tábora protirevoluce. Ale ani český proletariát nebyl tehdy ještě s to převzít vedoucí úlohu v národně osvobozovacím boji. Je ještě početně příliš slabý a třídně málo uvědomělý, než aby mohl politicky ovládnout situaci. V červnových bojích na pražských barikádách roku 1848 vystupuje — po prvé v českých dějinách — proletariát jako aktivní revoluční činitel v národně osvobozovacím boji proti feudálně absolutistické reakci. Nemá však ještě svého samostatného politického programu, nýbrž krvácí za buržoasně demokratické cíle, vytyčené radikály z řad studentstva a drobného řemeslnictva.

Buržoasně demokratická revoluce roku 1848, přes to, že nebyla dovršena a že skončila vítězstvím nejčernější politické reakce, znamená konec epochy feudalismu v českých zemích. Vzrůst nových produktivních sil pokročil do té míry, že se feudální výrobní poměry staly dále neudržitelnými. Zrušení robotních povinností a osvobození selského lidu z poddanství, jež je jedním z hlavních výsledků revoluce roku 1848, bylo rozhodným krokem k likvidaci feudálního společenského zřízení.

Poměr třídních sil, jež se změřily v revoluci roku 1848, rozhodl ovšem o tom, že osvobození z poddanství nebylo provedeno revoluční cestou, bez náhrad a zábořem veškeré velkostatkářské půdy. Vyvazení z roboty bylo řešeno císařskými dekrety ve formě dlouhodobých výkupů, výhodných pro šlechtické velkostatkáře, kteří si i nadále podrželi obrovské latifundie; tak se mění stará feudální šlechta, převážně německá, v kapitalistické latifundisty, kteří zasahují i do průmyslového podnikání a udržují si až do konce rakousko-uherské monarchie značnou hospodářskou a politickou moc.

Na Slovensku, kde na rozdíl od českých zemí nedochází po zrušení robot a poddanství k rychlé industrialisaci, zůstávají maďarští a maďaronští feudální magnáti takřka suverénními vládci nad slovenským lidem až do roku 1918.

Rok 1848, právě tak jako nepřinesl změnu postavení průmyslového proletariátu, není ani rokem osvobození drobného a středního rolnictva od všeho vykořisťování, jak s oblibou tvrdí agrární buržoasní dějepisci. Ve skutečnosti je to jen mezník, vyznačující směnu dvou rozličných vykořisťovatelských systémů. Na místo brutálních a nezahalených forem vykořisťování feudálního nastupují zastřenější, avšak neméně intenzivní formy kapitalistického vykořisťování drobného a středního rolnictva jak se strany nově se utvořivší třídy agrárních velkostatkářů, tak i se strany obchodníků obilím, dále bankovního kapitálu, daňového šroubu v kapitalistickém státě a pod.

Epocha kapitalismu, zabírající poslední století našich národních dějin, je dobou nesmírně zrychleného vývoje hospodářského a společenského. Je to doba obrovského rozmachu výrobnosti, jež při kapitalistické organizaci produkce a směny výrobků prochází cyklickými obdobími konjunktur a krizí z nadvýroby, které zostřují třídní rozpory a v rychlém sledu proměňují tvářnost celé společenské struktury.⁶⁴) Jednotlivé fáze epochy kapitalismu probíhají v důsledku toho v mnohem kratších časových obdobích, než tomu bylo v předchozím vývoji.

Náhlý rozmach průmyslu a obchodu, podmíněný zejména akumulací kapitálu akciovým sdružováním od počátku padesátých let, vede k rychlému růstu nových společenských činitelů, kteří se počali vytvářet už v první polovině XIX. století. První fáze od roku 1848 do devadesátých let minulého století je především dobou kvantitativního narůstání dělnické třídy, která se začíná samostatně organisovat a hlásit o svá politická práva. Zároveň je to doba vzrůstu mocenských posic jak české, tak zejména německé buržoasie na újmu šlechtických latifundistů, kteří mají v tomto období stále ještě hospodářskou i politickou nadvládu v zemi.

Od devadesátých let minulého století nastává druhá fáze českých dějin v epoše kapitalismu, jež sahá až do konce první světové

⁶⁴) O. Říha: *Hospodářský a sociálně politický vývoj Československa 1790 až 1945* (Praha 1946); srov. také L. Mendelson: *Ekonomičeskije krizisy i cikly XIX veka* (Moskva 1949).

války. V této době začíná již český hospodářský život vyrovnávat velké zpoždění, které měl od počátku kapitalismu ve srovnání se západoevropskými zeměmi. Světový vývoj kapitalismu, vstupující na sklonku XIX. století do svého závěrečného, imperialistického stadia, projevuje se ve svých důsledcích velmi záhy u i nás. Druhá průmyslová revoluce, charakterisovaná zejména novými energetickými vynálezy (elektřina, výbušné motory atd.) a rozvojem těžkého a chemického průmyslu a pod., zrychluje proces industrialisace a koncentrace výroby (kartely, koncerny, trusty a pod.). Centrály těchto monopolistických svazů jsou vesměs v rukou vídeňské a říšskoněmecké kapitalistické buržoasie, jež má v této druhé fázi kapitalismu rozhodující politický vliv v našich zemích. Důsledky velkých kvantitativních změn české společenské struktury v předešlé fázi kapitalismu se projevují od devadesátých let diferenciací politických stran a zostřením sociálně politických a národnostních zápasů. Mohutnější dělnická třída dobývá v tomto období základních politických práv a bojuje stále otevřeněji za odstranění kapitalistického vykořisťování.

První světová válka, vyvolaná rozpory imperialistického kapitalismu, skončila pod rozhodujícím úderem Velké říjnové revoluce v Rusku zhroucením parazitní rakousko-uherské monarchie a vydobytím československé státní samostatnosti. Rok 1918 znamená počátek další fáze českých i slovenských dějin v imperialistickém stadiu epochy kapitalismu. Český i slovenský národ osvobozují se z politického a národnostního útisku a z hospodářského vykořisťování se strany vládnoucích tříd německo-rakouských a maďarských. Pod vlivem vítězné Říjnové socialistické revoluce provedly masy českého dělnictva již 14. října 1918 mohutný revoluční nástup a 28. října 1918 vytyčily heslo uskutečnění lidové, demokratické a socialistické Československé republiky. V převratu z roku 1918, jehož vedení na sebe strhli převážně představitelé české buržoasie, byly likvidovány mnohé zbylé přežitky z feudálních dob (monarchie, šlechtické a církevní výsady a pod.). Avšak hlavní požadavky pracujícího lidu uskutečněny nebyly a v celkovém sociálním postavení pracujících tříd nedošlo k základním revolučním změnám.

Československý pracující lid neměl v této rozhodující době ještě svého pevně zorganizovaného a ujasněného bojového předvoje v komunistické straně, jež by na podkladě marx-leninských revolučních zkušeností byla schopna vítězně řešit otázku hegemonie dělnické třídy v národně osvobozeném hnutí. Tak se buržoasii podařilo záhy likvidovat hlavní revoluční vymoženost — vládu lidu ve formě národních výborů. Rovněž druhý základní předpoklad cesty k socialismu, znárodnění nejdůležitějších výrobních prostředků, podařilo se buržoasii nadobro zmařit. Doly, hutě, továrny, latifundie, obchodní domy, banky a pod. se nestaly národním majetkem, nýbrž byly rozchváčeny novými vykořisťovateli z řad české i slovenské buržoasie a statkářstva a některé zůstaly nadále ve vlastnictví starých vykořisťovatelů německých a maďarských. Většina půdy, zabrané v t. zv. pozemkové reformě šlechtickým latifundistům, nedostává se do rukou drobného rolnictva, nýbrž přechází podvodně do vlastnictví buržoasně agrárních velkostatkářů, jejichž třídní zájmy splývají se zájmy nově vyrostlé průmyslové a finanční oligarchie, mnohonásobně spjaté s kapitalistickými svazy západoevropskými. Po porážce dělnické třídy, zaviněné zradou pravicových předáků sociální demokracie v prosinci roku 1920, zmocňuje se buržoasní oligarchie pevně celého vládního aparátu a udává tak období první republiky měšťácko-demokratický charakter.

V této fázi českých dějin v imperialistickém stadiu epochy kapitalismu však zároveň rychle dozrávají objektivní i subjektivní podmínky, jež vedou k rozkladu celé kapitalistické hospodářsko-společenské soustavy. Ve světové hospodářské krizi, jež vypukla na sklonku dvacátých let po krátkém období poválečné konjunktury, dovršují se nepřeklenutelné rozpory mezi stavem produktivních sil a kapitalistickými výrobními poměry. V době nezaměstnanosti uzrává zároveň i velký uvědomovací proces, který je jednou z mohutných hnacích sil soudobého společenského vývoje: je to politické uvědomění širokých pracujících vrstev dělnictva, rolnictva a inteligence, uvědomění o neudržitelnosti kapitalistického zřízení, založeného na vykořisťování pracujících mas; a zároveň s tímto poznáním roste pod vedením Komunistické strany Československa ve

stále širších kruzích pracujícího lidu i odhodlání povalit zetlelé kapitalistické zřízení a nahradit je novým, dokonalejším a spravedlivějším společenským řádem socialistickým.⁶⁵⁾

Velký mezinárodní politický a vojenský konflikt, v němž vyústuje světová hospodářská krise na sklonku třicátých let, je počátkem závěrečné fáze kapitalistické epochy v dějinách českého i slovenského národa. Vládnoucí kapitalistické vrstvy první republiky, agrární velkostatkářstvo a průmyslová i finanční buržoasie vydávají v mnichovské krizi na podzim roku 1938 z třídně sobeckých zájmů a v souhře s mezinárodním kapitalismem naši státní samostatnost i samu naši národní existenci na pospas německému imperialismu. Územní okleštění, odtržení Slovenska od českých zemí, rozbití republikánsko-demokratického zřízení, zničení státní suverenity, nacistická okupace, hospodářské vykořisťování, nejohrovnější formy politické a národnostní persekuce a násilí, zotročení a vyhlazování českého národa — to jsou poslední důsledky, k nimž dospělo u nás kapitalistické zřízení v poslední fázi svého vývoje.

Teprve velké události z roku 1945 — osvobození naší republiky sovětskou armádou, armádou země s nejpokročilejším společenským zřízením na světě, a květnová revoluce — jsou počátkem přechodu k novému období v dějinném vývoji našeho národa. Po prvé v našich dějinách se ujímá pracující lid rozhodující moci ve státě. Na rozdíl od minulých dob, kdy řízení státu bylo vždy v rukou parazitních vykořisťovatelských tříd, utváří se nová, lidově demokratická forma vlády, založená na soustavě národních výborů. Teprve nyní mohl se český i slovenský lid rozhodným způsobem osvobodit od staletého národnostního i sociálního útisku se strany vykořisťovatelských tříd německých a maďarských. A teprve nyní bylo možno z rozhodné vůle všeho pracujícího lidu vytvořit první předpoklady k dalekosáhlému převratu vlastnických poměrů: znárodnění nejdůležitěj-

⁶⁵⁾ Klement Gottwald: Deset let. Sborník statí a projevů 1936—1946 (Praha 1946); Václav Kopecký: Třicet let Československé republiky (Praha 1948); Bruno Köhler: Klement Gottwald 20 let v čele KSČ (Praha 1949); B. Köhler: Materiál a vysvětlivky k vnitropolitickému vývoji první republiky (Praha 1948).

ších výrobních prostředků, velkých průmyslových závodů, nerostného bohatství, energetických zdrojů, pojišťoven, bank a pod.

Ale buržoasie, zasažená tímto rozhodným krokem, směřujícím k likvidaci kapitalistického vykořisťování, pokusila se v únoru roku 1948 ve spojení se zahraniční reakcí o základní zvrát mocenských sil a o znovuzkřížení kapitalismu v Československé republice. Československý pracující lid, poučený zkušenostmi z roku 1920, odpověděl však pod vedením Komunistické strany Československa s Klementem Gottwaldem v čele na tento útok rozhodnou porážkou reakčních sil.

„Teprve po únoru mohl býti do všech důsledků splněn celý vládní program, zejména velké dílo národního pojištění, revise první pozemkové reformy a přijata také nová, lidově demokratická ústava. Avšak únor současně umožnil, že mohla býti v rekordním čase provedena druhá etapa znárodnění, čímž hospodářsko-politická základna lidově demokratického režimu byla podstatně rozšířena a upevněna. Pro naše rolnictvo pak přinesl únor novou pozemkovou reformu, jíž další statisíce hektarů půdy se dostalo do rukou drobných a středních rolníků a třída velkostatkářů byla v podstatě zrušena...“⁶⁶⁾

Vítězství dělnické třídy a všeho pracujícího lidu nad buržoasní reakcí v únoru roku 1948 znamená rozhodující dějinný předěl ve společenském vývoji českého i slovenského národa. Únor 1948 je velikým mezníkem dvou dějinných epoch: uzavírá definitivně epochu kapitalismu a třídní moci buržoasie a zahajuje novou vývojovou epochu, jež odstraňuje vykořisťování člověka člověkem, epochu výstavby socialismu.

Únorové vítězství pracujícího lidu roku 1948 má proto pro český a slovenský národ nekonečně větší historický význam než kterýkoliv z předchozích epochálních mezníků našich dějin. Toto datum znamená v našich dějinách nesrovnatelně víc než kterákoliv směna dvou forem

společenských zřízení v minulosti. Únor 1948 je velikým dějinným předělem mezi všemi předchozími vývojovými epochami českého a slovenského národa, založenými na třídním vykořisťování pracujících mas, a socialistickou společností, k níž počínáme klást základy. Únorem roku 1948 učinil československý lid rozhodný krok k vyšší formě lidské společnosti po cestě, kterou všem pracujícím světa ukazuje první socialistický stát dělníků a rolníků — Svaz sovětských socialistických republik.

⁶⁶⁾ Klement Gottwald: Kupředu k vybudování socialismu v naší vlasti. Referát na IX. řádném sjezdu KSČ (Praha 1949, str. 12—13).